

ЗМІСТ

Вступ	3
..	
Розділ I Екологічне виховання молодших школярів як педагогічна проблема	8
1.1. Сутність та зміст поняття «екологічне виховання»..	8
1.2. Особливості організації позакласної роботи екологічного спрямування в початковій школі	16
1.3. Особливості екологічного виховання молодших школярів у позакласній діяльності (за результатами констатувального експерименту).....	22
Розділ II Педагогічні умови екологічного виховання молодших школярів у позакласній діяльності	28
2.1. Розширення екологічних знань молодших школярів засобами народних традицій українців.....	28
2.2. Стимулювання допитливості та інтересу до пізнання шляхом залучення молодших школярів до природоохоронної діяльності.....	35
2.3. Організація дослідницької діяльності учнів шляхом постереження екологічних проблем у природі.....	41
Висновки	46
Література	51
.	
Додатки	57

ВСТУП

На кожному етапі розвитку суспільства домінують певні орієнтири щодо виховання молодого покоління. У час стрімкого розвитку технологій проблема екологічної безпеки землі набуває особливої актуальності. Життєвою потребою сучасного суспільства, майбутнього людства стає проблема екологічної освіти населення, формування його екологічної культури. В початковій школі закладаються основи екологічної свідомості та культури школярів. Невипадково в освітніх програмах Нової української школи значна увага приділена природничій освітній галузі. В чинному Державному стандарті початкової школи екологічна компетентність визначена ключовою. Саме в початкових класах учень Нової української школи має засвоїти основи екологічного природокористування, навчитись дотримуватись природоохоронної поведінки, ощадного використовувати природні ресурси, усвідомити важливість збереження природи для сталого розвитку суспільства

Проблема екологічного виховання достатньо нова, адже основи екології, як науки, були закладені в середині XIX століття, коли вплив деяких людських діянь на природу став носити руйнівний характер. Сьогодні питання екологічного виховання та освіти учнівської молоді є предметом наукового інтересу вітчизняних та зарубіжних педагогів (Г. Ващенко, В. Вербицький, С. Дерябо, І. Зязюн, О. Киричук, Л. Пономаренко, Г. Пустовіт, І. Суравегіна, С. Русова, В. Сухомлинський, М. Хилько, В. Ясвін та ін.). Вчені Н. Байбара, А. Волкова, Н. Горопаха, О. Котяй, Т. Литвинова, І. Мальчинкова, Л. Немець, В. Ніколіна, О. Плахотнік, А. Сиротенко, К. Шевчук вивчали міжпредметний аспект екологічної освіти молодших школярів. Теоретико-методичні аспекти екологічного виховання розкрито у науковому доробку Л. Іщенко, Н. Кравець, Н. Лисенко, Д. Мельник, І. Павленко, О. Плешакова, З. Плохій, Н. Пустовіт, Л. Стахів, Г. Тарасенко. Акцент на важливість естетично-ціннісного компоненту екологічного виховання школярів зроблено у працях О. Барліт, Н. Жук, К. Магрламової, Н. Карпенкової, О. Ратушняк, І. Павленко, С. Скрипник,

Л. Хафізової, Н. Яришевої. Науковці одностайні у думці, що екологічне виховання – психолого-педагогічний процес впливу на формування особистості, яка націлена на екобезпечний розвиток людської цивілізації.

Молодший шкільний вік – це віковий період, коли важливим, необхідним і цікавим є процес взаємодії з природою. Крізь призму цієї взаємодії відбувається процес гармонійного становлення та розвитку особистості – її навчання, виховання і соціалізація. Характерною особливістю концепцій екологічного виховання різних педагогічних шкіл є аналіз впливу природи, її явищ і процесів на становлення особистості школяра – його соціальний, фізичний, інтелектуальний, художньо-естетичний розвиток. Ставлення людини до навколишнього середовища залежить від міцності первинних екологічних знань та емоційних відчуттів до природи, сформованих у молодшому шкільному віці.

Організація позакласної роботи в початковій школі – актуальний освітній напрям. Його досліджують та розробляють науковці та педагоги Л. Артемова, Л. Базільчук, І. Барановська, О. Ворожейкіна, Е. Калініна, Н. Кудикіна, М. Ліпніцька, Л. Орановська, О. Рубін, С. Садовенко, З. Юрченко та інші. Вчені вважають, що вміло організована позакласна діяльність сприяє особистісному, соціальному і професійному самовизначенню дитини, вирішує проблему залучення учнів до творчої та пізнавальної діяльності у вільний від навчальних занять час. Дослідники переконані, що цінність позакласної роботи в тому, що вона завдяки різноманітним формам і змісту може успішно впоратися із завданням раціональної організації вільного часу та екологічного виховання молодших школярів.

Незважаючи на значну кількість сучасних наукових досліджень з указаної проблеми, в практиці закладів початкової освіти України процес екологічного виховання молодших школярів у позакласній діяльності організовується не достатньо ефективно. Про наявність вищезазначеної проблеми вказують суперечності, зокрема :

- між підвищенням вимог до якості екологічного виховання молодших школярів і недостатнім рівнем науково-методичного забезпечення цього процесу в сучасних закладах початкової освіти;

- між накопиченим народно-педагогічним досвідом екологічного виховання дітей молодшого шкільного віку та відсутністю його об'єктивної оцінки, що не дає можливості творчо використовувати кращі здобутки й не повторювати прорахунків минулого в сучасній виховній практиці.

Актуальність і доцільність наукового осмислення шляхів розв'язання даної проблеми, потреби практики зумовили вибір теми нашого дослідження **«Екологічне виховання молодших школярів у позакласній діяльності»**

Об'єкт дослідження – процес екологічного виховання молодших школярів.

Предмет дослідження – педагогічні умови екологічного виховання молодших школярів у позакласній діяльності.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні педагогічних умов екологічного виховання молодших школярів у позакласній діяльності.

Гіпотеза дослідження базується на припущенні, що екологічне виховання молодших школярів в позакласній діяльності буде ефективним за таких педагогічних умов:

- розширення екологічних знань молодших школярів засобами народних традицій українців;
- стимулювання допитливості та інтересу до пізнання шляхом залучення молодших школярів до природоохоронної діяльності;
- організація дослідницької діяльності учнів шляхом спостереження екологічних проблем у природі..

Відповідно до мети та гіпотези дослідження визначено такі завдання:

1. На основі теоретичного аналізу педагогічної літератури конкретизувати сутність поняття «екологічне виховання» молодших школярів.
2. Визначити види та особливості організації позакласної роботи екологічного спрямування в початковій школі.
3. Проаналізувати сучасний стан проблеми дослідження (за

результатами констатувального експерименту).

4. Обґрунтувати педагогічні умови екологічного виховання молодших школярів у позакласній діяльності.

Для реалізації поставлених завдань застосовувались такі методи дослідження:

- теоретичні: аналіз науково-методичної літератури (в межах досліджуваної проблеми), порівняння, синтез, узагальнення;
- емпіричні: опитування, анкетування, спостереження, бесіди, педагогічний експеримент (констатувальний етап), експертних оцінок;
- методи математичної обробки експериментальних даних.

Експериментальна база дослідження – комунальний заклад «Загальноосвітня школа I-III ступенів № 35 Вінницької міської ради» та Грижинецька філія I-II ступенів опорного закладу освіти «Альтернативна школа загальної середньої освіти I-III ступенів №1 ім. А.С.Макаренка розвитку здібностей дитини» Гніванської міської ради Вінницької області. У дослідженні взяли участь 50 дітей молодшого шкільного віку (42 учня 3-А класу міської школи та 8 учнів 3 класу сільської школи) та 12 вчителів початкових класів.

Апробація результатів дослідження відбувалась шляхом участі в:

- II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Мистецька освіта: теорія, методологія, технології» м. Кривий Ріг (листопад 2019 р.);
- IV Міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції «Актуальні питання формування творчої особистості педагога і контексті наступності дошкільної та початкової освіти» м. Вінниця (3 березня 2020 р.);
- звітній науково-практичній конференції факультету дошкільної початкової освіти та мистецтва ВДПУ ім. М.Коцюбинського (квітень, 2020);
- XXVII Міжнародній науково-практичній конференції MicroCAD-2020, м. Харків (травень 2020);
- Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Актуальні проблеми мистецької підготовки майбутнього вчителя» (VII школа методичного досвіду), м. Вінниця (листопад 2020 року).

За результатами участі у конференціях підготовлено 3 статті, а саме:

Веліканова Г.В. Екологічне виховання як засіб формування життєвих компетенцій молодших школярів. *Наукові записки: Збірник матеріалів науково-практичної конференції викладачів і студентів факультету дошкільної, початкової освіти та мистецтв. Серія «Мистецтво»*. Вінниця: ФОП Корзун Д.Ю., 2020. С. 38 – 41

Веліканова Г.В., Бевза Л.І. Самореалізація творчих задумів учнів у процесі використання ІКТ на уроках мистецтва : *Матеріали XXVII Міжнародної науково-практичної конференції Micro CAD-2020, м. Харків (травень 2020)*.

Веліканова Г.В. Стимулювання допитливості та інтересу до пізнання шляхом залучення молодших школярів до природоохоронної діяльності : матеріали II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Шкловські читання «Проблеми сучасних природничо-математичних наук та методик їх викладання»», м. Глухів (28-29 жовтня 2020).

Структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, літератури та додатків. Основний зміст викладено на 56 сторінках. Загальний обсяг роботи становить 70 сторінок.

РОЗДІЛ І. ЕКОЛОГІЧНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

1.1. Сутність та зміст поняття «екологічне виховання»

Екологічне виховання громадян України є одним з найголовніших педагогічних завдань. Земля – єдина планета, на якій відоме життя. Це унікальна природна система. Її живий світ створений з чистої води, ґрунту, повітря. Тут мешкають різноманітні живі організми та мікроорганізми. Людина – частина цієї природної системи, і водночас, її повсякденний споживач. Вона отримує від живої та неживої природи все необхідне для життя : енергію, продукти харчування, різні матеріали, черпає в ній емоційну та естетичну насолоду. Життєво необхідним для здорового існування людини на Землі є охорона та збереження навколишнього природного середовища.

Невпинний розвиток суспільства робить украй актуальною проблему екологічних змін, що відбуваються на планеті. Цілеспрямовані дії людини на природу мають як позитивний, так і негативний вплив. Особливу загрозу складають негативні наслідки науково-технічного прогресу: забруднення атмосферного повітря, водойм, ґрунту, знищення запасів біоресурсів, порушення стабільності екологічних систем, утрата біорізноманіття, зростання та міграція населення, накопичення відходів та їх утилізація, тощо. Нинішньому поколінню вкрай важливо навчитися жити в гармонії з природою: раціонально використовувати природні ресурси, проводити профілактику забруднення середовища промисловими відходами та транспортом, запобігати знищенню природних угруповувань, збереженню генофонду рослинного та тваринного світу. Окреслені вище проблеми з кожним роком загострюються, тому потребують компетентнісного розв'язання. Вкрай необхідна сьогодні країні не лише чітка стратегія охорони природного середовища та посилення контролю за природокористуванням, але й добре продумана система екологічної освіти й виховання населення, яке необхідно починати з перших років життя.

На кожному етапі розвитку суспільства домінують певні орієнтири щодо виховання молодого покоління. В час стрімкого розвитку технологій проблема екологічної безпеки землі набуває особливої актуальності. Життєвою потребою сучасного і майбутнього людства стає проблема екологічної освіти населення, формування його екологічної культури. Сучасна парадигма освіти ставить у центр освітньої діяльності виховання екологічної грамотності, екологічної свідомості, екологічного ставлення, екологічної поведінки, екологічної культури школярів. Невипадково в освітніх програмах Нової української школи, що створені на основі Державного стандарту початкової школи, значна увага приділена природничій освітній галузі. В чинному Державному стандарті початкової школи екологічна компетентність визначена ключовою. Саме в початкових класах учень Нової української школи має засвоїти основи екологічного природокористування, навчитись дотримуватись природоохоронної поведінки, ощадного використовувати природні ресурси, усвідомити важливість збереження природи для сталого розвитку суспільства [35].

Проблемі екологічного виховання учнів присвячено чимало наукових досліджень. У працях Я. А. Коменського (1592 – 1670) порушуються питання сутності екологічного виховання. Вчений вважається одним із засновників екоцентричного підходу до виховання, оскільки розглядав людину як частину природи. Поняття «екологія, як наука про баланс» вперше було вжито у 1866 році німецьким ученим біологом Ернстом Геккелем. Однак актуальним та популярним у масовій свідомості та наукових колах «екологія» стала тільки через 100 років, коли значно розширився зміст поняття. Сьогодні це міждисциплінарна наука, що базується, крім біологічних основ, на основах географічних, технічних, економічних та соціальних наук.

Питання екологічного виховання та освіти учнівської молоді є предметом наукового інтересу багатьох вітчизняних та зарубіжних педагогів (В. Вербицький, С. Дерябо, І. Зязюн, О. Киричук, Л. Пономаренко, Г. Пустовіт, І. Суравегіна, С. Русова, В. Сухомлинський, М. Хилько, В. Ясвін та ін.). Вчені А. Волкова, Н. Горобаха, О. Котяй, Т. Литвинова, І. Мальчинкова, Л. Немець, В. Ніколіна,

О. Плахотнік, А. Сиротенко, К. Шевчук вивчали міжпредметний аспект екологічної освіти молодших школярів. Науковці одностайні у думці, що екологічне виховання – психолого-педагогічний процес впливу на формування особистості, яка націлена на екобезпечний розвиток людської цивілізації.

Теоретико-методичні засади екологічного виховання розкриті у науковому доробку Л. Іщенко, Н. Кравець, Ю. Колеснік, Н. Лисенко, Д. Мельник, І. Павленко, О. Плешакова, З. Плохій, І. Попова, Н. Смолянук, Л. Стасюк, Г. Тарасенко та інших. Акцент на важливість естетично-ціннісного компоненту екологічного виховання школярів зроблено у працях О. Барліт, Н. Жук, К. Магрламової, Н. Карпенкової, О. Ратушняк, І. Павленко, С. Скрипник, Л. Хафізової, Н. Яришевої. Наприклад, К. Маграмова переконана, що формування ціннісного ставлення до природи – важлива складова природоохоронної роботи. Це «цілеспрямований усвідомлений процес формування особистості, діяльність якої виявляється в моральних та естетичних принципах екологічно доцільної поведінки щодо розв'язання екологічних проблем [32, с. 8]. Н. Карпенкова вважає, що екологічне виховання нероздільне з естетичним, а його результатом має стати здатність зберігати і перетворювати навколишнє середовище за законами екологічної та естетичної культури [24, с.14].

Отже, в педагогічній науці існують різні думки та погляди на проблему екологічного виховання учнівської молоді. Визначимо зміст поняття «екологічне виховання молодших школярів» для нашого наукового дослідження.

На сучасному етапі розвитку педагогічної думки феномен «виховання» вміщує в себе кілька важливих векторів, а саме:

- всебічність та гармонійний розвиток,
- надання (озброєння) знаннями, вміннями, навичками,
- налагодження цілеспрямованої, систематичної взаємодії між

учасниками процесу.

В тлумачному словнику з екології зазначено, що «сутність екологічного виховання – формування в людини свідомого сприйняття навколишнього світу, почуття особистої відповідальності за діяльність, що так чи інакше пов'язана з

перетворенням навколишнього середовища, впевненості в необхідності дбайливого ставлення до природи, розумного використання її багатств [34, с.119]. На переконання І. Зязюна «екологічне виховання – психолого-педагогічний процес впливу на людину з метою формування у неї знань наукових основ природокористування, необхідних переконань і практичних навичок, певної орієнтації та активної соціальної позиції в галузі охорони довкілля, раціонального природокористування й відтворення природних ресурсів [22, с. 5].

Нам імпонує думка І. Попової, яка переконана, що сутність та специфіка екологічного виховання розкривається через його структуру, завдання та функції в системі виховної роботи. Так, Ю. Колесник розглядає екологічне виховання як систематичну педагогічну діяльність, що спрямована на розвиток у людини культури взаємодії з природою. Дослідник окреслює основні завдання екологічного виховання: нагромадження, систематизацію, використання екологічних знань, виховання любові до природи, бажання берегти і примножувати її, формування вмінь і навичок діяльності в природі [25, с. 84].

На думку О. Салтовського, в процесі екологічного виховання можна виділити три відносно самостійних складових:

- екологічне просвітництво,
- екологічну освіту,
- екологічне самовиховання.

Окреслені складові являють собою певні етапи в процесі безперервного екологічного виховання в широкому розумінні, – зазначає дослідник [48, с. 118-120].

Л. Пономаренко, О. Ратушняк, Г. Тарасенко, вважають, що екологічне виховання молодших школярів являє собою систематичну педагогічну діяльність, спрямовану на розвиток екологічної освіченості і вихованості дітей; накопичення екологічних знань, формування вмінь і навичок діяльності в природі, морально-естетичного світогляду, високоморальних особистісних якостей і твердої волі у здійсненні природоохоронної роботи [37; 44; 55]. Екологічне виховання здійснюється в результаті цілеспрямованого навчання. Учні в процесі вивчення

різних предметів збагачуються екологічними знаннями. Цей взаємозв'язок і обумовленість різноманітних видів діяльності визначають систему екологічного виховання.

Дослідники Л. Хафізова, Г. Ткачук розглядають екологічне виховання як формування в учнів відповідного ставлення до природи, іншими словами, як розвиток потреби у спілкуванні з природою [64; 57]. У формуванні засад екологічної культури вчені С. Ніколаєва, Г. Пустовіт, З. Плохій бачать мету екологічного виховання. За Г.Пустовіт складовими елементами екологічної культури виступають екологічні знання, пізнавальні, морально-естетичні почуття й переживання, обумовлені взаємодією з природою та екологічно доцільна поведінка [41]. О. Котяй переконує, що метою екологічного виховання має бути виховання екологічної свідомості. Суть екологічного виховання дослідниця розуміє «в своєрідному перетворенні екокультурних цінностей в особисто значущі» [29].

У процесі екологічного виховання, зазначає С. Русанова, формується ціннісне ставлення, тобто відповідна поведінка до природи. Педагог виділяє наступні їх ознаки:

- усвідомлення функцій природи в житті людини, самоцінності природи;
- почуття особистої причетності до збереження природних багатств, відповідальності за них;
- здатність особистості гармонійно співіснувати з природою;
- поводитися компетентно, екологічно безпечно;
- критична оцінка споживацько-утилітарного ставлення до природи, яке призводить до порушення природної рівноваги, появи екологічної кризи;
- вміння протистояти проявам такого ставлення доступними способами;
- активна участь у практичних природоохоронних заходах;
- здійснення природоохоронної діяльності з власної ініціативи;- посилене екологічне просвітництво [47]. Дослідниця переконана, що «екологічне виховання особистості здійснюється посередництвом впливу на свідомість у процесі формування особистості з метою розвитку соціально-педагогічних установок і

активної громадської позиції» [47, с. 9]

Таким чином, екологічне виховання тісно пов'язане з такими категоріями як: свідомість, культура, поведінка, відповідальність. Формування та розвиток вищевказаних категорій екологічного виховання відбувається за умов забезпечення єдності впливу на інтелектуальну, емоційну, діяльнісну сфери особистості дитини.

Як зазначав Г. Ващенко, любов до природи слід виховувати з раннього дитинства. Дітей, що не вміють ходити треба частіше виносити на повітря, щоб вони могли бачити рідне небо, дерева, квіти, різних тварин. Все це залишається в дитячій душі, осяєне почуттям радості, і покладе основи любові до рідної природи [10].

Молодший шкільний вік – це віковий період, коли важливим, необхідним і цікавим є процес взаємодії з природою. Крізь призму цієї взаємодії відбувається процес гармонійного становлення та розвитку особистості – її навчання, виховання і соціалізація. На важливість такої взаємодії вказував знаний педагог В. Сухомлинський : «Гадаємо, писав учений, що школа майбутнього повинна найповніше використовувати для гармонійного розвитку людини все, що дає природа і що зможе зробити людина для того, щоб природа служила їй. Уже через це ми повинні берегти і поновлювати природні багатства, які маємо» [51]. В початкових класів потрібно навчати школярів розуміти нерозривність та взаємозалежність всіх складових природи, своє місце в природі, спілкуватися з живою та неживою природою. «Краса природи – це могутнє джерело енергії думки, це поштовх, що пробуджує і ледачу, і сплячу, і інертну думку, – повчав педагог. Перед красою кожна дитина така, якою вона є насправді, під впливом краси вона стає такою, якою вона повинна бути. Коли дитина опиняється віч-на-віч з природою, коли перед нею відкривається світ дивних речей – дайте волю дитячим вчинкам, саме через вчинки ви найкраще зможете спостерігати, як сприймає навколишній світ кожна дитина, що вона бачить, як думає»[51, с. 45].. Невипадково в Новій українській школі світогляд молодших школярів спрямовують на цілісність і тісний взаємозв'язок рослинного і тваринного світу

між собою та явищами неживої природи – водою, світлом, температурою, зміною пір року тощо.

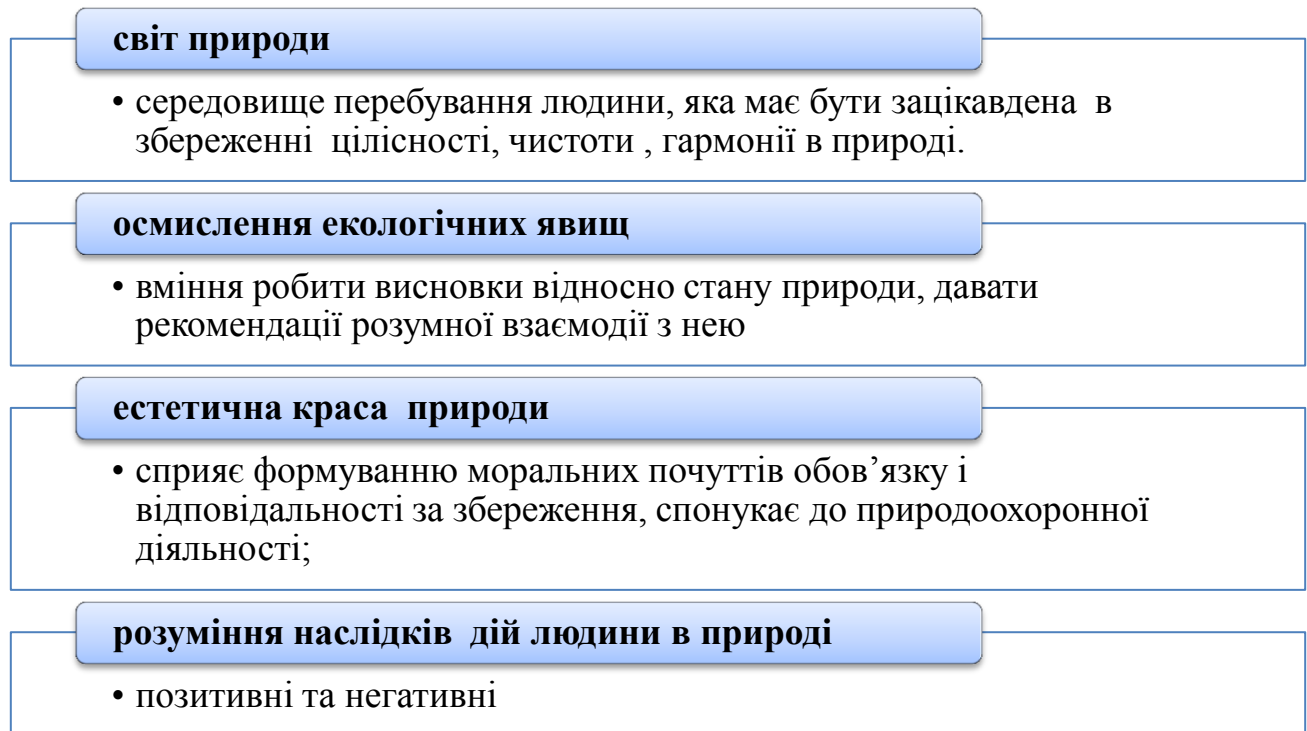

Рис.1. Зміст екологічного виховання молодших школярів

На рисунку 1 представлено зміст екологічного виховання, що передбачає розкриття низки положень. Н. Байбара підкреслює, що в школі учні мають набути знань про навколишнє середовище, його захист для збереження гармонії, краси, навчитися охороняти природу. Зрозуміло, що такі знання та уміння не існують без самого осмислення екологічних явищ, розуміння негативних наслідків від дій людини в природі, а також бачення естетичної краси природи [6].

У нашому дослідженні «екологічне виховання» молодших школярів ми розуміємо, як цілеспрямований педагогічний процес, спрямований формування екологічно освіченої та вихованої особистості, здатної бачити та тонко відчувати природу, гармонійно співіснувати та взаємодіяти з нею. Екологічне виховання формує певні навички поведінки молодших школярів у природному середовищі. На нашу думку, тільки осмислена поведінка в природі у відповідності з отриманими знаннями і навичками є свідченням екологічної вихованості, а в майбутньому екологічної культури учнів.

Як підсумок, окреслимо важливі аспекти екологічного виховання молодших школярів:

- національний та регіональний підхід до вибору навчального матеріалу екологічного спрямування;
- гуманістична спрямованість у вирішенні глобальних проблем людства (раціональне використання природних ресурсів, забезпечення населення екологічно чистими продуктами харчування, захисту середовища від забруднення промисловими відходами, тощо);
 - важливість збереження фізичного і духовного здоров'я людини;
 - зв'язок між набутими екологічними знаннями і життям, розкриття їх цінності у житті, виробництві, тощо.

В наступному параграфі розглянемо особливості позакласної екологічної роботи з молодшими школярами.

1.2. Особливості організації позакласної роботи екологічного спрямування в початковій школі

Характерною особливістю концепцій екологічного виховання різних педагогічних шкіл є аналіз впливу природи, її явищ і процесів на становлення особистості школяра – його соціальний, фізичний, інтелектуальний, художньо-естетичний розвиток. Предмети природничо-географічного циклу набувають у цьому контексті особливого значення. Уроки природознавства, читання, рідної мови, мистецтва покликані виховувати у школярів екологічну культуру та формувати навички природоохоронної діяльності. Однак, як свідчить практика, вчитель початкової школи для екологічного виховання, формування екологічної культури учнів, самостійності, ініціативи у природоохоронній діяльності використовує можливості як навчальних занять (уроків), так і спеціально організовує роботу в позаурочний час. У педагогічній практиці така робота має різні назви: «позаурочна робота», «позакласна робота» або «позашкільна робота».

Організація позакласної роботи в початковій школі – актуальний освітній напрям. Його досліджують та розробляють науковці та педагоги Л. Артемова, Л. Базильчук, І. Барановська, О. Ворожейкіна, Е. Калініна, Н. Кудикіна, М. Ліпницька, Л. Орановська, О. Рубін, С. Садовенко, З. Юрченко та інші. Вчені вважають, що вміло організована позакласна діяльність сприяє особистісному, соціальному і професійному самовизначенню дитини, вирішує проблему залучення учнів до творчої та пізнавальної діяльності у вільний від навчальних занять час. Дослідники переконані, що цінність позакласної роботи в тому, що вона завдяки різноманітним формам і змісту може успішно впоратися, окрім освітніх завдань, із завданням раціональної організації вільного часу школярів.

У педагогічній літературі поняття «позаурочна робота» та «позакласна робота» нерідко ототожнюють. Аналіз наукових джерел дозволив виділити деякі особливості цих дефініцій. Наприклад, позаурочна робота – цілеспрямована виховна робота зі школярами, яку організовують і здійснюють учителі різних дисциплін у школі після уроків (обов'язкового навчального часу), з метою поглибити та зміцнити набуті на уроках знання з певної навчальної дисципліни. Керування даною роботою здійснює вчитель, а за результати виконання завдань учні отримують оцінки. До специфічних форм позаурочної роботи відноситься організація груп продовженого дня. У позаурочній роботі велике значення має самоврядування учнів, яке дозволяє більшості школярів взяти участь у організаторській діяльності, формує особистість громадянина. Успіх позаурочної роботи залежить не тільки від активності учнів, а й від педагогічного впливу, уміння вчителя надати інтересам вихованців суспільно корисну спрямованість [45, с. 27, 28].

В навчальному посібнику «Дозвіллєзнавство» Н. Яременко знаходимо роз'яснення, що «до позакласної роботи відносять роботу класних керівників, шкільного бібліотекаря і всіх інших шкільних працівників з учнями, яка проводиться після уроків, але не має спеціально вираженого предметного характеру (не спрямована на вивчення якогось одного навчального предмета). Ця робота може проводитися у стінах школи чи за її межами, але організовується й

проводиться працівниками школи (збори, класні години, лінійки, вечори відпочинку, виставки, екскурсії, ігрові програми, конкурси, походи, зустрічі, вікторини, агітбригади, диспути, КВК, тренінгові заняття, свята, колективні творчі справи, колективне ігрове спілкування тощо)»[69, с. 94].

В педагогічному словнику С. Гончаренко зазначено, що «позакласна робота в школі – складова частина навчально-виховної роботи, одна з форм організації дозвілля учнів. Позакласна робота організовується і проводиться в позаурочний час органами дитячого самоврядування за активною допомогою і при тактовному керівництві з боку педагогічного колективу, особливо класних керівників, вихователів, організаторів позакласної і позашкільної роботи. Значну допомогу учням в організації позакласної роботи надають позашкільні заклади. Позакласна робота, тісно пов'язана з навчально-виховною, що проводиться на уроках» [14, с. 263].

У нашому дослідженні ми використовуємо термін «позакласна робота» у значенні – складова частина освітньої роботи, що дозволяє збільшити час цілеспрямованого педагогічного впливу на дітей. Вивчення та аналіз державних документів та науково-методичної літератури дозволив визначити основні завдання позакласної роботи, що представлені на рисунку 2.

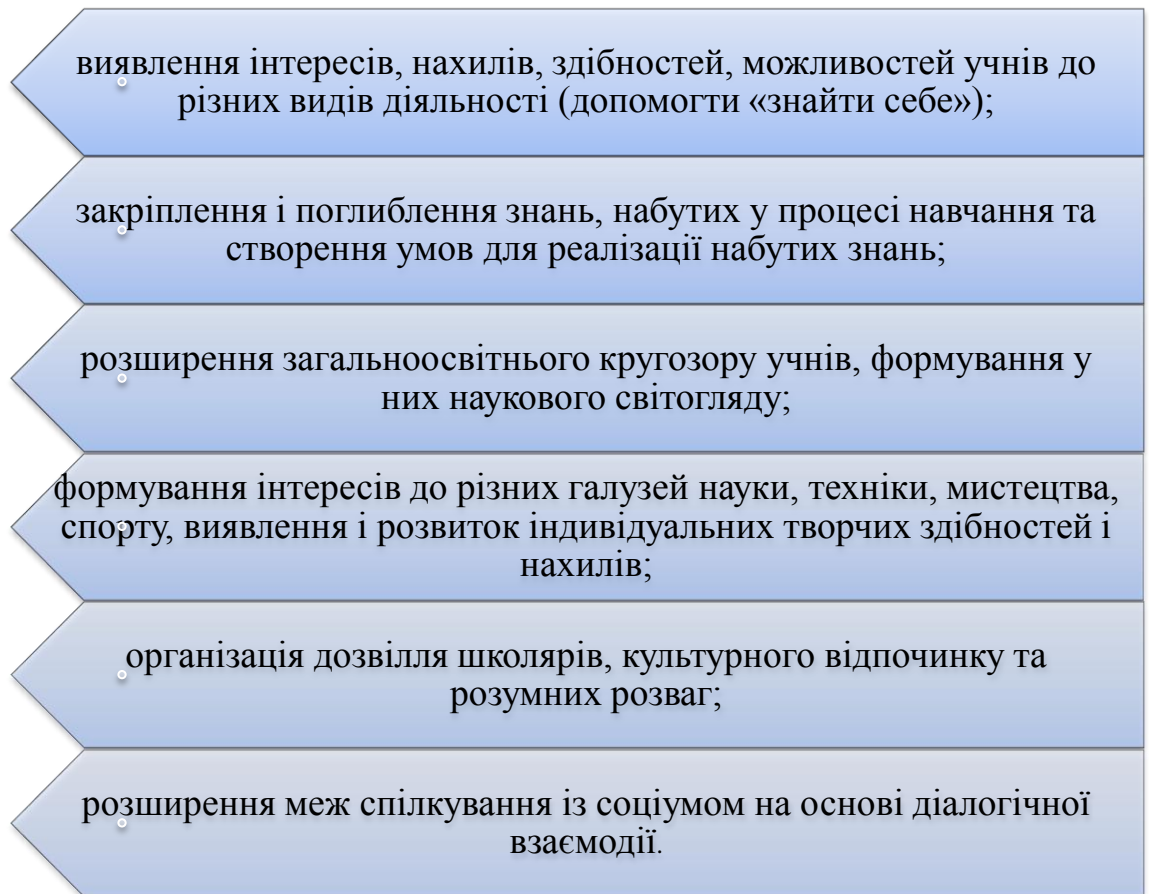

Рис.2. Завдання позакласної роботи в початковій школі

Вважаємо за необхідне окреслити головні принципи, тобто вихідні положення, що узагальнюють досвід виховної практики, організації позакласної роботи молодших школярів.

Принцип добровільності. Цей принцип вказує на те, що учні беруть участь у різних видах позакласної роботи за власним бажанням, добровільно. Він акцентує увагу на свободі школярів у виборі різних напрямів, видів та форм позакласної роботи, з метою реалізації своїх уподобань, захоплень, інтересів.

Принцип природовідповідності орієнтує вихователів керуватися у своїй діяльності факторами природного розвитку дитини. Вчителю важливо продумувати теми занять, заходів, зважено підходити до вибору форм, методів та прийомів виховання, враховувати вікові та індивідуальні особливості фізіологічного та психологічного розвитку кожного учня. Одною з особливостей позакласної діяльності як педагогічного процесу є те, що дитина не боїться

отримати незадовільну оцінку. Спираючись на унікальність і неповторність кожної дитини, педагог має розвинути отримані знання, перетворити їх у соціальний досвід. Завдяки цьому нейтралізується функціональний підхід до дитини, фрагментарність у вихованні, інтелектуальні перевантаження. Педагогічний процес у позакласній діяльності сприяє формуванню у дітей почуття власної винятковості під час пошуків і створення творчих ідей. Діяльність педагога в цьому процесі має бути органічно пов'язана з діяльністю дітей, їх, настроєм і внутрішнім станом.

Принцип наочності. «Золоте правило дидактики» було обґрунтовано чеським педагогом Я.А. Коменським у кінці XVII століття: навчання має бути наочним, щоб залучити до сприймання всі органи чуття школяра. Цікавий, різноманітний ілюстративний матеріал або навчання та виховання на лоні природи значно підкріплює чуттєве сприйняття, сприяє кращому усвідомленню та запам'ятовуванню нового матеріалу.

Принцип суспільної спрямованості. Позакласна робота в початковій школі має підпорядковуватися державній стратегії виховання (як от: Концепції безперервного національного виховання), спрямовувати організовану освітню діяльність на формування екологічно грамотного типу особистості. Цей принцип виховання тісно пов'язаний із життям. Він орієнтує на відображення в освітній діяльності досягнень науки, культури, мистецтв, тощо. Наприклад, екологічне виховання молодших школярів потрібно будувати на кращих традиціях виховання українського народу, впроваджувати у виховний процес звичаї та ідеали українського народу, знайомити їх суспільними екологічними проблемами регіонального та національного масштабу, залучати до участі у природоохоронних акціях, заходах, подіях, прищеплювати вихованцям почуття громадянства.

Педагоги практики одностайні у думці, що організація позакласної діяльності дозволяє вчителю вільно обирати зміст, методи та форми виховної роботи. Позакласна робота з молодшими школярами потребує використання ігрових форм, з метою забезпечення емоційності та цікавості навчання.

У філософському енциклопедичному словнику В. Шинкарука поняття «форма» тлумачиться як: «спосіб організації і спосіб існування предмета, процесу, явища» [63, с. 648]. Форма в педагогічній науці визначається як спосіб організації виховного процесу, що відображає зовнішні ознаки явища у той час, коли метод вказує на внутрішній зв'язок його елементів і характеризує взаємовідносини вихователів (учителів) і вихованців (учнів). Ефективність організаційних форм залежить від умілого використання методів досягнення поставлених цілей. Як і в художньому творі, форми виховання мають свої структурні компоненти (композицію), тобто свій початок і закінчення (експозицію, зав'язку і розв'язку), кульмінаційні моменти. Як і форми живопису, форми виховання забезпечують певне забарвлення, тон, відтінки, форми виховання забезпечують також оригінальність побудови змісту, виховних впливів, естетизацію виховного процесу. «Мистецтво виховання має ту особливість, – підкреслював К. Ушинський, – що майже всім воно здається справою знайомою й зрозумілою, а декому навіть справою легкою. І тим зрозумілішим і легшим здається воно, чим менше людина з ним обізнана теоретично чи практично» [61, с. 179].

В українській педагогіці існує ціла низка класифікацій форм позакласної роботи. На основі аналізу науково-методичної літератури ми спробували представити їх схематично (рис.3.)

Рис.3. Форми позакласної роботи в початковій школі

Зазначимо, що масові форми позакласною роботи характеризуються певною епізодичністю (проводяться у кінці чверті, до певних свят), оскільки збирають велику кількість учасників.

Групові форми відзначаються тим, що вони створюються на тривалий час і об'єднують вихованців за інтересами та уподобаннями. Склад групи гуртка, секції, творчого об'єднання залишається майже не змінним протягом тривалого періоду (чверть, семестр, рік).

Індивідуальна позакласна робота проводиться з одними учнями регулярно, з іншими – епізодично. Вона буває дуже різноманітною. Це надання консультацій у підготовці реферативного повідомлення, роботи над проектом. Також це можуть бути індивідуальні заняття з позакласного читання, математики, конструювання, малювання, тощо.

Означені вище форми позакласної роботи можуть бути застосовані для екологічного виховання молодших школярів. У наступному параграфі з'ясуємо стан окресленої проблеми, визначимо рівні екологічної вихованості молодших школярів та ефективність використання різних форм позакласної роботи з екологічного виховання школярів.

1.3 Особливості екологічного виховання молодших школярів у позакласній діяльності (за результатами констатувального експерименту)

З метою вивчення особливостей екологічного виховання молодших школярів в новій українській школі нами було проведено констатувальний експеримент. Експериментальною базою дослідження було обрано комунальний заклад «Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів № 35 Вінницької міської ради» та Грижинецька філія І-ІІ ступенів опорного закладу освіти «Альтернативна школа загальної середньої освіти І-ІІІ ступенів №1 ім. А.С.Макаренка розвитку здібностей дитини» Гніванської міської ради Вінницької області. Дослідженням було охоплено 50 дітей молодшого шкільного віку (42 учня 3-А класу міської школи та 8 учнів 3 класу сільської школи) та 12 вчителів початкових класів.

Констатувальний експеримент проходив у три етапи. Експериментальна робота передбачала наступні завдання:

➤ на першому етапі – з'ясувати рівні екологічної вихованості учнів третіх класів, виявити їх знання, вивчити інтереси, мотиви екологічного та природоохоронного спрямування,

➤ на другому етапі – провести анкетування пелагів закладу та виявити найбільш актуальні форми позакласної діяльності в закладі освіти, з'ясувати, які з них пов'язані з екологічним вихованням,

➤ на третьому етапі – з'ясувати активність молодших школярів у позакласній роботі екологічного спрямування.

В процесі експерименту були використані такі методи дослідження: опитування, спостереження, бесіди, експертних оцінок, анкетування.

На основі аналізу наукової літератури (п. 1.1.) можна констатувати, що результатом екологічного виховання є інтегральна характеристика особистості – екологічна вихованість. Враховуючи вікові особливості дітей молодшого шкільного віку, ми визначили показники екологічної вихованості: екологічні знання та уявлення (обсяг, усвідомленість), емоційно-ціннісне ставлення до природи (мотиви та емоції), поведінка та діяльність в природі (уміння та навички догляду за об'єктами природи, вчинки).

Було визначено три рівні екологічної вихованості молодших школярів :

➤ мінімальний – характеризується недостатнім обсягом знань учнів про об'єкти та явища природи, нерозумінням екологічних зв'язків, недостатнім усвідомленням залежності живих організмів від чинників навколишнього середовища, ставлення до природи споживацьке чи змішане, наявні сформовані навички та уміння догляду за об'єктами природи, однак вони рідко застосовуються;

➤ достатній – учні мають знання та уявлення про навколишній світ в межах програми, здатні диференціювати живі й неживі істоти, частково можуть визначити потреби живих організмів, розуміють, що для їхнього існування потрібні спеціальні умови, однак характеризуються відсутністю розуміння цілісності природного середовища, залежності здоров'я людини від здоров'я навколишнього середовища, їм важко аргументувати свої судження, ставлення до природи – змішане, вміння та навички догляду за об'єктами природи сформовані, але застосовуються епізодично;

➤ високий – в учнів наявні ґрунтовні знання про об'єкти та явища природи (в межах програми для 3 класу або вище), розуміють екологічні зв'язки та залежності між об'єктами природи, між об'єктами природи та людиною, умовами їх існування, вони здатні обґрунтовувати свої судження про важливість охорони природного середовища, позитивно, емоційно-ціннісно ставляться до живих та неживих організмів, самостійно застосовують уміння та навички догляду за

об'єктами природи.

Для виявлення рівнів екологічної вихованості третьокласників було обрано комплекс методів дослідження: бесіди з учнями, тестування, спостереження за їх поведінкою, аналіз відповідей та результатів діяльності учнів.

Нами було проведено бесіду «Земля – мій рідний дім», з метою виявлення уявлень, знань молодших школярів про навколишній світ, мешканців, що його населяють, екологічні проблеми, що постали перед людством. У ході бесіди учні відповідали на проблемні питання: «Як зробити планету чистою?, Чому на планеті зникають деякі види тварин та рослин?, Який особистий внесок може зробити кожен школяр, щоб допомогти вирішити екологічні проблеми села чи міста?». Потрібно наголосити, що активність учнів суттєво зросла в процесі обговорення питань про забруднення довкілля пластиковими відходами під час відпочинку на природі. Діти із захватом розповідали, чому варто прибрати сміття та відходи після пікніку. Як міські, так і сільські діти обізнані з такою проблемою, як сортування сміття (органічні та неорганічні відходи), забруднення річок, повітря. Молодші школярі розповіли, що не можна спалювати опале листя, а вогнища можна палити тільки в спеціально облаштованих місцях, подібних до мангалу.

З метою з'ясування рівня знань про природу та екологію для учнів було розроблено тестове завдання (додаток А). Тільки 5% респондентів виконали завдання повністю вірно, 43% не відповіли на 2-5 питань, решта – допустила більше помилок.

Також ми спостерігали за поведінкою та вчинками дітей на екскурсії до лісу, у процесі догляду за кімнатними рослинами та тваринами, оцінювали розповіді про домашніх тварин, тощо. Узагальнені результати I етапу констатувального експерименту подано у таблиці 1.

Таблиця 1.

Рівні екологічної вихованості молодших школярів

№ п	Кла с	К-ть учнів	Рівні		
			високий	достатній	мінімальний
1.	3А	42 (100%)	4 (9,5%)	30 (71,5%)	8 (19%)
2	3	8 (%)	1 (12,5%)	5 (62,5%)	2 (25%)

Таким чином, ми встановили, що переважна більшість молодших школярів (71,5% та 62,5%) мають достатній рівень вихованості. Ці учні, а також учні з високим рівнем (9,5% в 3А та 12,5% в 3) мають певний обсяг знань з природознавства, усвідомлюють важливість екологічного виховання, виявляють інтерес до знань про природу рідного краю, екологічних проблем свого села чи міста, хочуть дізнатись більше про збереження навколишнього середовища, його здоров'я, тощо. У той же час отриманні результати свідчать про необхідність підвищення рівня екологічної вихованості третьокласників, оптимізації процесу екологічного виховання молодших школярів за рахунок комплексного впливу на когнітивну, почуттєву та діяльнісну сфери особистості дитини.

На другому етапі констатувального експерименту було проведено анкетування та опитування педагогічних працівників, а саме: заступника директора з виховної роботи та вчителів початкових класів, музики, фізкультури. Нами були складені спеціальні анкети «Стан позакласної роботи», що містили десять питань (додаток А).

Аналіз відповідей респондентів дозволив з'ясувати, що в школі найбільш розповсюдженими формами позакласної роботи є різноманітні екскурсії (58 %) та робота гуртків, секцій чи клубів (38%). Також педагоги додали, що в початковій школі проводяться сезонні ярмарки, свята, концерти, виховні години, змагання, акції, виставки, тощо.

Вдалось з'ясувати основні освітні напрями гуртків та секцій, що систематично працюють у школі (рисунок 4).

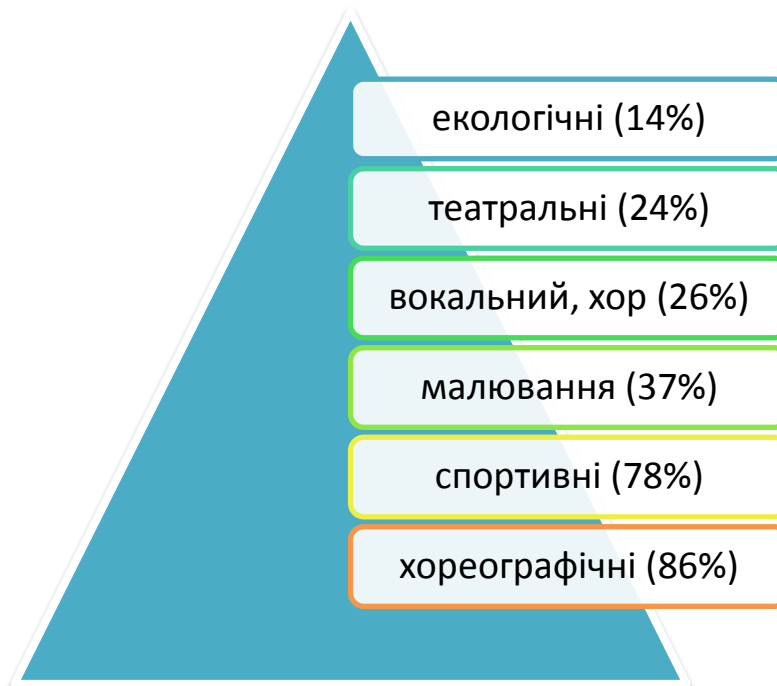

Рис. 4. Напрями позакласної гурткової роботи в початковій школі

На питання «Як організована робота більшості гуртків (секцій, студій) у Вашому закладі освіти?» респонденти зазначили: а) як додаткова платна освітня послуга (3%), б) як додаткова безоплатна освітня послуга (85%), в) не відповіли (12%).

У ході дослідження ми з'ясували, що у міській школі діють гуртки, секції, студії інших освітніх організацій (станція техніків, будинок культури, станція юннатів, тощо). Керівники цих творчих об'єднань у визначений час проводять із учнями навчальні заняття в приміщенні школи, однак заробітну плату отримують від іншого закладу. Вчителі вказали на наявність в їхньому закладі гуртків екологічного напрямку, а саме : «Друзі природи» та «Юні лісовики».

Цікаво було дізнатись «Як змінилася кількість гуртків (секцій, клубів) у Вашому закладі освіти протягом останніх двох років?». На жаль, переважна більшість респондентів (83%) зазначила, що протягом останніх двох років збільшилась кількість гуртків (секцій, клубів) платних, тоді як бюджетних стало

менше. Загальна кількість об'єднань залишилась майже незмінною, як і кількість учнів, що в них навчаються.

Отже, позакласна діяльність у початковій школі є достатньо різноманітна за своїми формами. Однак, жоден вчитель не назвав таких форм як: походи, квести, флеш-моби, природоохоронні акції. Респонденти вказали на необхідність підвищення рівня екологічної вихованості молодших школярів шляхом покращення матеріально-технічної бази, запровадження нових гуртків екологічного спрямування, впровадження нових методів та форм екологічного виховання в позакласній діяльності.

На третьому етапі експерименту ми визначали наскільки активно учні третіх класів беруть участь у позакласних заходах, природоохоронних акціях, навчаються в гуртках, секціях, клубах, тощо. Вдалось з'ясувати, що 44% опитаних займаються в спортивних секціях та танцювальних гуртках чи студіях. А 18% учнів не відвідують жоден гурток. Серед факторів, що впливають на залученість учнів до гурткової роботи найбільша роль належить внутрішній мотивації дитини, оскільки респонденти розуміють, що у гуртках отримують нові знання, розвивають вміння та навички, яких в школі здобути неможливо. Є невелика частина учнів 22%, які відвідують гуртки заради розваги чи, щоб урізноманітнити дозвілля, є 36% дітей, яким подобається спілкуватися в гуртку з друзями.

Як підсумок зазначимо, що екологічне виховання в позакласній діяльності в експериментальних класах здійснюється недостатньо ефективно. Отже, необхідно обґрунтувати педагогічні умови, визначити методи та форми екологічного виховання учнів початкових класів у поза навчальний час. Про це мова піде в наступному розділі.

РОЗДІЛ II ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПОЗАКЛАСНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. Розширення екологічних знань молодших школярів засобами народних традицій українців

В наш час екологічні проблеми стали не менш загрозливі для здоров'я людини ніж економічні чи політичні. Усвідомлюючи небезпеку наслідків техногенної діяльності для життя на Землі, в сучасній українській школі екологічна освіта школярів починається з перших років навчання. Саме тому вчителі початкових класів мають створити належні педагогічні умови для розширення та зміцнення екологічних знань учнів, формування екологічної свідомості та поведінки.

Педагогічні умови – це спеціально створенні чинники впливу на освітній процес та його учасників, з метою досягнення конкретної педагогічної цілі. «Педагогічні умови» – категорія педагогіки, що відображає та містить елементи всіх складових навчання та виховання (цілі, зміст, методи, прийоми, форми, засоби). У той же час, педагогічні умови мають відповідати певним вимогам, тобто носити системний характер, забезпечувати зв'язок між усіма учасниками освітнього процесу, враховувати особливості навчання учнів у початковій школі, відображати можливості освітнього середовища. Належне обґрунтування педагогічних умов забезпечує результативність, підвищує якість екологічного виховання та навчання школярів.

Екологічне виховання молодших школярів сьогодні має ґрунтуватися на кращих народних традиціях українців. В основі української етнопедагогіки лежить великий екологічний досвід. Народні традиції – це безцінні знання про флору та фауну території, де історично проживав український народ. Це історичний досвід виховання, що вчить гармонійним взаєминам людини і природи, високій духовності, допомагає формувати екологічну свідомість та культуру розумного природокористування. Якщо розглянути тріаду «природа –

людина – суспільство», то незаперечним стає думка про існування гармонії світу. Ця гармонія ґрунтується на таких істинах, як добро та краса. Однак, тільки знання та їх поєднання, переконання, готовність до діяльності в природі дозволять отримати потрібний результат – розуміння законів гармонії в природі та світі, вміння бачити та зберігати красу навколишнього світу, шанувати природні багатства та вміло їх використовувати та відновлювати.

Ураховуючи вікові особливості учнів молодшого шкільного віку, першоосновою екологічного виховання має стати розширення їхніх екологічних знань. Вітчизняні (Н. Жук, К. Магрламова, І. Мальченкова, В. Паламарчук, Г. Пустовіт, Н. Федотова, Л. Хафізова, М. Хилько, К. Шевчук, Н. Яришева та ін.) та зарубіжні дослідники (Дж. Баркер, В. Браун, Л. Візе, Ш. Грей, Т. Деррі, Л. Єрдаков, С. Карсон, А. Мортон, А. Плешаков, М. Реймерс, Б. Саймон, Р. Стівенс, І. Суравегіна, Р. Херберт та ін.) натхненно працюють над обґрунтуванням сутності екологічної освіти молодших школярів. Ставлення людини до навколишнього середовища залежить від міцності первинних екологічних знань та емоційних відчуттів до природи, сформованих в дошкільному та молодшому шкільному віці. Педагоги-практики одностайні в думці, що в дитинстві починається тривалий процес пізнання – і розумом, і серцем – тих цінностей, що лежать в основі моралі і духовності. Важливо, щоб перші екологічні істини дитина пізнала з інтересом та бажанням. Як повчав В. Сухомлинський: «Людина була і завжди залишається частинкою природи, і те, що ріднить її з природою, повинне використовуватися нею для залучення до багатства духовної культури. Світ, що оточує дитину, – це насамперед світ природи із безмежним багатством явищ, із невичерпною красою. Я вбачаю виховний зміст у тому, щоб дитина бачила, розуміла, відчувала, переживала, осягала як велику таємницю прилучення до життя в природі...» [52, с. 12].

Цінні спостереження та знання не одного покоління українців містять народознавчі традиції та звичаї, пов'язані з природою. Історично вони передавалися від батьків до дітей через народний календар, усну народну творчість, твори дитячого фольклору, обряди, свята тощо. Здавна українці

шанували природу, поклоняючись Сонцю, Небесним силам та Матінці-землі. «Горнися до природи – не матимеш пригод», – кажуть у народі. Усна народна творчість та твори дитячого фольклору – це джерело знань про дійсність, природу, історію країни. На уроках природознавства, читання, мови, мистецтва молодші школярі знайомляться зі зразками народної творчості українців. Згідно змісту чинних програм екологічна освіта молодших школярів здійснюється на міжпредметній основі. На користь цієї думки свідчать нові стандарти початкової освіти. Серед позитивних нововведень варто відмітити:

- чіткі змістові лінії, над якими потрібно працювати, їхня міжпредметна інтеграція;
- посилення уваги до фізичного розвитку дітей та їхнього здоров'я;
- наступність змісту дошкільної та початкової освіти.

Однак, саме вміло та різноманітно організована позакласна робота сприяє формуванню та поглибленню елементарних природничих та природоохоронних уявлень, знань про навколишнє середовище, клімат, здоров'я живих та неживих організмів.

В позакласній діяльності варто використовувати досвід народної педагогіки, яка зберігає досвід народу – як жити в гармонії з природою. Молодші школярів – емоційно чутливі та вразливі. Вчителям варто враховувати ці вікові особливості дітей, віддаючи перевагу емоційно-естетичному сприйманню світу природу в процесі пізнання свого краю, подачі нових знань про його природу та екологічний стан.

Малі жанри усної народної творчості займають вагомe місце серед засобів екологічного виховання молодших школярів у поза навчальний час. На перервах, після уроків, готуючись до свят та різних виховних заходів корисно використовувати загадки про тварини та рослини, вивчати потішки, дитячі пісеньки, скоромовки, які вчать любити свій рідний край, спостерігати за тваринами та рослинами, знайомлять з історією, флорою та фауною Батьківщини.

На прогулянці варто вчити молодших школярів спостерігати за тваринами, комахами, рослинами. Наприклад, побачивши білку, можна загадати загадку: «В

лісі вогник рудуватий шишки лускає завзято». Учні із захопленням демонструють кмітливість, обґрунтовують свої відповіді, та пропонують нові варіанти загадок про цю тваринку. Як от: «Пухнастий клубочок виліз на дубочок, жолуді зриває і в дупло ховає». Вивчаючи та розгадуючи загадки, молодші школярі знайомляться з характерними ознаками та поведками лісової білки. У парку чи в лісі діти можуть спостерігати за її прудкістю, майстерністю перестрибувати з гілки на гілки, вмінням лазити по деревам. Постукавши горішками, нерідко ці тендітні пухнасті тварини з гарним хвостом ласують горішками з руки.

Для молодших школярів важливо бачити те, про що розповідає вчитель. Дитячі спостереження повинні осмислюватись, запам'ятовуватися, жити свідомість яскравими картинками, барвами. Серед природи їхня думка жвавішає. У такий спосіб, під час позакласних екскурсій чи подорожей школярі отримують необхідні знання та відповіді на важливі питання: «Як?», «Чому?», «Коли?», «Звідки?». Під час спостережень школярі вчаться мислити, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, самостійно вишукувати та обґрунтовувати відповіді на безліч питань: «Чому у білки такий великий хвіст?, Чому вона вміє лазити по деревах?, Чим і як харчується?, Чому живе у дуплі?», «Чим вигодовує своє потомство».

Активізації пізнавального інтересу молодших школярів сприяє проблемний виклад знань, завдання пошукового характеру, спостереження за об'єктами природи. Побачивши на галявині купу свіжої землі, вчитель ставить учням запитання-загадку «Хто це землю вигортає, мов купини навертає? То підземний хід, риє, риє ... (Кріт). Доцільно використовувати для ознайомлення з природою інтерактивні вправи «Мозковий штурм», «Незакінчене речення».

Напередодні екскурсій чи подорожі на природу варто підготувати для школярів тематичну презентацію «Рослини рідного Поділля», «Рослини-лікарі», «Рослини Червоної книги України». Заочне ознайомлення з об'єктами природи, активізує увагу та почуття учнів під час милування. Виявлення чистої, ніжної, щирої любові до природи, до рідної землі, милування її плодючими силами, багатствами, барвами яскраво передано в поетичних висловах народу. В них

відчутна глибока повага народу до землі-трудівниці: «Земля – наша мати, всіх годує». Бережливе та дбайливе ставлення до води: «Не плюй в криницю, бо схочеш водиці», «Не брудни криницю, бо схочеш водиці», «Яка криниця – такий господар».

Природоохоронне значення та збереженню екологічної рівноваги у водоймах сприяли і певні заборони, що існували у народі. Наприклад, заборонялося купатися у водоймах до весняного Миколи, а в деяких місцевостях і до Івана Купали, а також після Іллі. Потрібно, щоб вода очищалася, щоб риба нерестилася і т.п.

Доречно перевіряти зі школярами дію народних прикмет. Наприклад : «Червоне вечірнє небо – на сильний вітер», «Ясний місяць – дощу не бачить», «Сухий квітень – голодний рік», «Як травень дощ сіє – жито половіє», «Як у травні дощ не впаде, то і золотий плуг не виоре» та багато інших. Народні прикмети погоди, урожайності сьогодні вважаються скарбницею мудрості і досвіду. Рослини, тварини, птахи, комахи, небо і вітер підказували тим, хто вмів читати книгу природи. Сьогодні нерідко народні прикмети не збігаються, тому варто пояснити дітям, що нормальні, споконвічні цикли природи змінюються через негативний вплив людини на природу.

Також варто зазначити, що народні традиції зберігають і певні валеологічні знання, як і чим лікувати певні хвороби. Однак лікарські рослини збирали лише один раз на рік, коли вони мали найбільш цілющі властивості. На Поліссі збір припадав на Івана Купали, на Поділлі, Подніпров'ї, Лівобережжі – на Симона Зіло́та (покровителя рослин). Ці традиції мають екологічну основу, так як: обмежують збір, а отже масове знищення цілющих рослин також, щоб не нашкодити природі; водночас, дозволяють користуватися корисними дарами природи так, щоб не нашкодити їй

Український народ здавна ставився до рослин та дерев, як до живих істот. У слов'ян зрубати дерево, що вільно росте було більшим гріхом, ніж дерево, посаджене людиною. Ця традиція сприяла практичній природоохоронній діяльності – насаджуванні дерев. «Зрубав дерево – посади трое», «Посадив дерево

– себе прославив, посадив сад – рід прославив». З молодших класів потрібно давати ці безцінні екологічні знання учням, щоб виховати в майбутньому екологічно грамотних людей.

Проведення позакласних еколого-натуралістичних занять допомагає вийти за межі підручника, навчити самостійно добирати матеріал до уроків, знаходити цікаву інформацію про екологічні потреби та проблеми України, народні свята, життя рослин та тварин.

Практика показує, що учням початкової школи найбільше подобаються свята, що пов'язані з народним календарем. Народний календар – це енциклопедія знань про життя людей, їх побут, спосіб життя, природні явища, народну мудрість. Саме тому в початковій школі різноманітні позаурочні заходи («Свято хліба», «Осінні ярмарки», «Свято осені», «Зимові віншування», «Екологічні вікторини», «Зустріч птахів», фотоконкурси та конкурси малюнків) проводяться приблизно раз на місяць. Діти з натхненням та захопленням до них готуються: вивчають вірші, пісні, готують творчі роботи, костюми, тощо.

Велике захоплення викликають у молодших школярів народні ігри та забави «Мак», «А ми просо сіяли», «Квочка». Самі назви цих фольклорних творів вказують на їх екологічний сенс. На перервах чи під час відпочинку учні залюбки грають в «Подоряночку», «Квочку», «Козу» та інші забави, що вміщені у невеликій збірці В. Верховинця «Весняночка» [11]. Ці народні ігри пов'язані з календарно-обрядовим циклом українців (обжинками, весняними роботами тощо), супроводжуються піснями та відповідними рухами. Ці дитячі пісенно-танцювальні твори містять важливі знання про рідний край, його природні ресурси, традиції їх шанування.

Протягом навчального року варто проводити позакласні заняття милування природою (за В. Сухомлинським). Це можуть бути екскурсії у парк чи ліс, екологічною стежиною, прогулянки по шкільному подвір'ю, тощо. Такі форми роботи варто пов'язувати із сезонними змінами стану природи (літо, осінь, зима, весна). Наприклад, запняття-подорож «Листопад», «Пісня осені», «Осіння мандрівка», «Дарунки осені», тощо. На таких заняттях звертається увага учнів на

зміни, що відбуваються в природі: зміна кольору листя, температури повітря, поведінка птахів, збір урожаю плодових, зернових, городини, тощо. Діти вчаться прислухатися до звуків кожної пори року, відчувати її запахи. Щоб привернути увагу дітей до певного об'єкту спостереження варто використовувати твори дитячого фольклору, а саме: загадки, приказки чи прислів'я про символи України (калину, вербу), рослини та тварини, що занесені до Червоної книги.

Таким чином, народні традиції та звичаї мають стати складовою екологічної освіти молодших школярів. Народна мудрість, зазначає І. Мальчикова, вчить нас, як поводитися в живому світі – кому вклонятися, кого берегти, до кого ставитись з осторогою, що можна використовувати для людського блага, і як примножити і відтворити те, що втрачається [33, с. 140]. Тож потрібно вчити дітей бути мудрими господарями на землі. Земля – наш дім, і лише поганий господар нищить багатства свого дому. Про включення молодших школярів в екологічну діяльність мова піде в наступному параграфі.

2.2. Стимулювання допитливості та інтересу до пізнання шляхом залучення молодших школярів до природоохоронної діяльності

Період споживацького ставлення до природи у минулому. Йому на зміну має прийти ера, яка передбачає життя в гармонії, побудоване на дотриманні екологічних законів. Виховання в учнів дбайливого ставлення до природи – складний і довготривалий процес, що здійснюється на основі екологічних знань та активній участі в природоохоронній діяльності. На нашу думку, головною умовою екологічного виховання молодших школярів є вміння поєднувати навчальний матеріал екологічного змісту із практичною діяльністю у природному середовищі.

Природоохоронна (екологічна діяльність) включає, на нашу думку, види діяльності, пов'язані з природними цінностями, різними способами людської діяльності, які не приносять шкоду природі, сприяють її збереженню. Мета

природоохоронної діяльності – розширити, поглибити, систематизувати набуті знання, сформувати в учнів уявлення про природу як джерело добра і краси, матеріального й морального благополуччя. Аналіз наукової літератури дозволив нам виділити види природоохоронної (екологічної) діяльності, що подані на рисунку 5 [23].

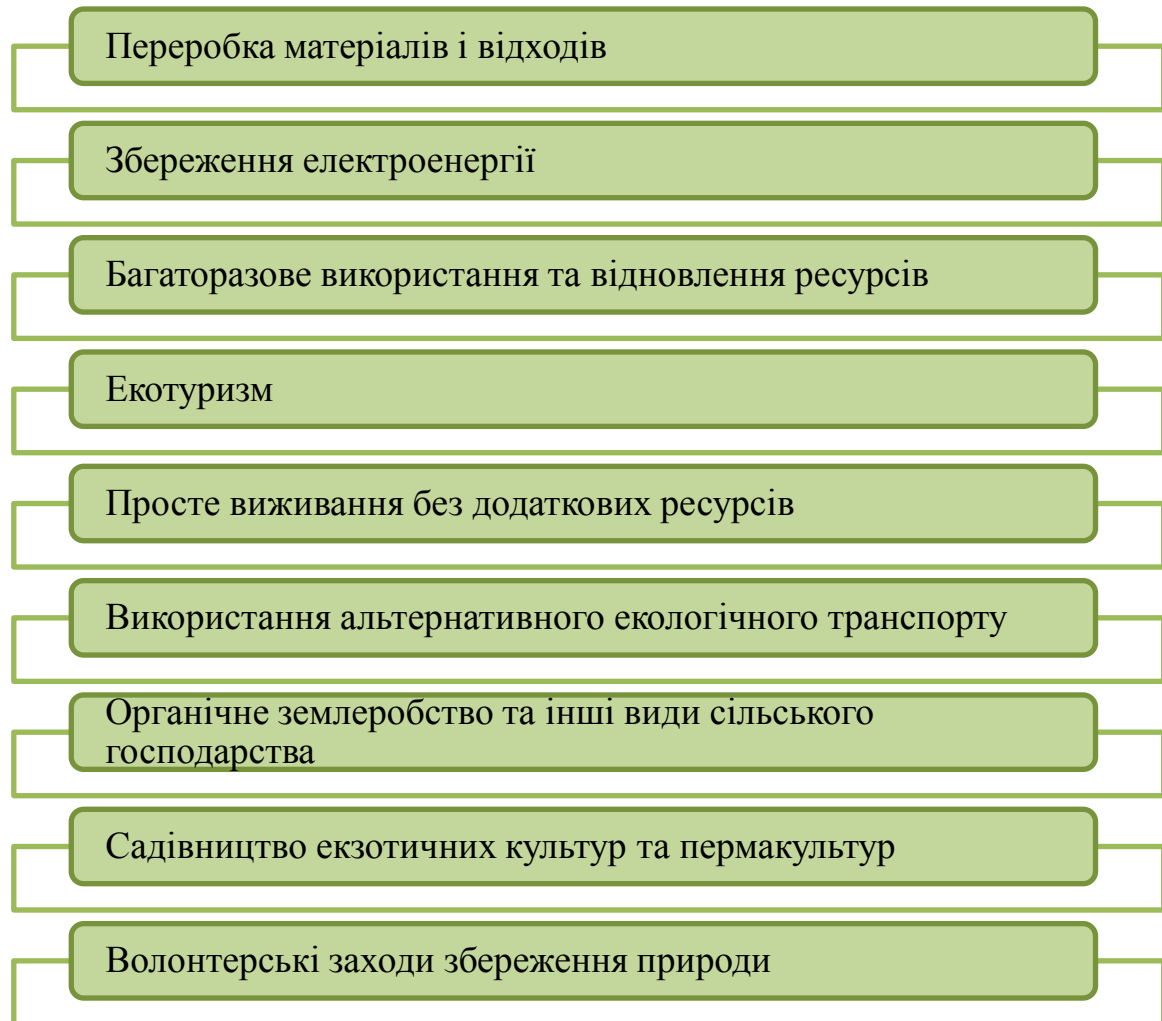

Рис.5. Види екологічної (природоохоронної) діяльності

На рисунку 5 перелічені види природоохоронної діяльності, що є сьогодні найбільш актуальними. Отже, розглянемо ті, котрі відповідають віковим особливостям молодших школярів, де діти зможуть закріпити свої екологічні знання та продемонструвати їх в дії.

Українці здавна прикрашали свої оселі квітучими рослинами. Сьогодні ці традиції продовжують жити. Майже в кожній класній кімнаті, в шкільних коридорах квітують вазони з кімнатними рослинами, а в деяких школах створені зелені куточки. Догляд за кімнатними рослинами – вид діяльності до якого варто залучати учнів початкової школи. Доглядаючи за рослинами учні отримують навички дбайливого ставлення до рослин, вчаться систематично їх поливати та підгодовувати, відповідально ставитись до отриманого доручення, бути старанними, уважними та спостережливими. Доглядаючи за рослинами вони пізнають багато корисної інформації рослинний світ. Добре, коли навички догляду за рослинами дитина продовжує закріплювати вдома, беручи на себе відповідальність за їх гарним станом та самопочуттям.

У більшості молодших школярів, як показало опитування (п. 1.3.), є домашні улюбленці. Це собачки, котики, папужки, хом'ячки, морські свинки, шиншила і навіть білочка. У деяких учнів є акваріуми з рибками. Нерідко «живі куточки» створюють у класній кімнаті. Доглядаючи за різними тваринами, молодші школярі на практиці дізнаються: як і чим їх годувати, чим найкраще люблять ласувати їхні улюбленці, коли тваринки сплять, а чому деякі з них найбільш активні вночі. Важливо, щоб учні навчилися розуміти природу тварин, тримали їх у чистоті, регулярно вигулювали в разі потреби. Можна запропонувати учням спостерігати за тваринками, а потім скласти про них невеличку доповідь чи оповідання, щоб потім розказати про свого маленького друга всьому класу. В такій діяльності у дітей народжується турботливість, доброта, відповідальність, жалісливість, естетичний смак щодо рослин та тварин, закладаються основи екологічної свідомості, а в майбутньому й екологічної поведінки.

Наступним кроком залучення до природоохоронної діяльності має стати участь учнів у природоохоронних акціях: «Первоцвіт», «Посади своє дерево», «Збережи ялинку», «Нове життя джерел», «Врятуй свою річку», «Жовте листя», «Амброзія небезпечна рослина», «Зроби годівничку», «Чисте повітря» [13]. Ці іміджеві акції Всеукраїнської екологічної ліги на слуху в багатьох людей. Кожен охочий може до них долучитися. Підготовка та участь молодших школярів у

таких акціях відбувається у вільний від навчання час. Метою таких природоохоронних заходів є привернення уваги до екологічних проблем України.

Наприклад, метою акції «Первоцвіт» є привернення уваги до проблеми охорони ранньоквітучих весняних квітів (підсніжник, пролісок, первоцвіт, крокус, білоцвіт весняний, сон трава). Сьогодні в Україні більшість їхніх різновидів занесені до Червоної книги. Вчитель початкової школи може застосовувати різноманітні форми участі дітей у цій акції: пізнавальна бесіда, екологічна година, конкурс малюнків, фотогалерея, екскурсія у ліс чи краєзнавчий музей. Головне, донести учням думку : «Чому зірвані первоцвіти – це трагедія?».

Як розтають сніги, ранньою весною починають своє цвітіння однорічні та багаторічні первоцвіти. Вони дивують людей своєю ніжністю, тендітністю, красою, милують очі яскравими кольорами. Однак ці рослини не просто естетична насолода. Доки усі інші квіти сплять вони приваблюють комашню, яка також у цей час прокидається. Комахи виконують у природі ряд важливих функцій, а саме: лікування дерев, запилення сільськогосподарчих культур. Коли хтось хоче зірвати квітку, то обирає найкращу, а значить – здорову. Суцвіття, що залишаються, не можуть сформувати недеформоване, стійке до хвороб і шкідників насіння. Корінь квітки (цибулина) також пошкоджується, в цю рану потрапляють бактерії. Рослина починає хворіти, поступово рід вимирає [67].

Рис.6. Малюнки молодших школярів до акції «Первоцвіт»

Щоб захистити червонокнижні первоцвіти, волонтери обгороджують лісові галявини стрічками та встановлюють попереджальні таблички, а молодші школярі мають усвідомити причино-наслідкові зв'язки в природі, щоб стати активними охоронцями природи. Молодші школярі можуть виготовити екологічні листівки із зображенням первоцвітів, наприклад: «Увага первоцвіти» чи «Збережи первоцвіти» (рис.6., додаток Ж)

У ході акції «Посади своє дерево» діти разом з учителем та батьками долучаються до висаджування дерев на шкільному подвір'ї, у парках, скверах, берегах річок. Саджаючи дерева молодші школярі у дії дізнаються наскільки глибоку ямку потрібно викопувати, чому бажано огородити молоду рослину та закріпити стовбур, як доглядати її, щоб вона не захворіла. Важливо, що в процесі спільної праці в учнів виникає можливість задовольнити свій інтерес: Чому дерева висаджують тільки восени чи ранньою весною?, Як ґрунти впливають на терміни висадки дерев? Чи всі види дерев потребують однакових умов життя?. У нагоді стануть оповідання В. Сухомлинського «Як Марійка дерева полива», «Зайчик та горобина». Вони допоможуть прищепити молодшим школярам усвідомлення себе як частини природи, розкрити важливість участі у збереженні екології навколишнього середовища.

Важливим та цікавим видом природоохоронної роботи молодших школярів є збирання насіння та плодів для птахів, підгодовування птахів узимку, виготовлення годівничок та шпаківень, прокладання екологічної стежини, підготовка цікавих матеріалів про цікаві природні об'єкти рідного краю. На екскурсіях в лісі, на річці молодші школярі із задоволенням долучаються до суспільно корисної природоохоронної роботи, а саме: очищення джерел,

обгородження мурашників, підгодовування птахів, створення фото колекцій, тощо.

З початкових класів корисно звертати увагу школярів на важливість збереження чистоти довкілля, долучати школярів до заходів, спрямованих на прибирання та очищення територій для відпочинку біля річок, ставків, лісових галявинах, узбіч лісів та доріг, вчити не залишати сміття та відходи після пікніків, тощо. Потрібно систематично спрямовувати увагу на важливість збереження чистоти повітря, водойм, ґрунтів, оскільки саме ці чинники впливають на здоров'я та життєдіяльність людини. Основні норми та закони щодо поведінки в природі молодші школярі мають «пропустити крізь душу». Починати потрібно з найпростіших правил: не можна ламати гілки, безцільно зривати весняні квіти, викидати сміття (пластикові та скляні пляшки, пакети, будівельні відходи) у водойми та лісові узбіччя, вирубувати безконтрольно дерева – бо такими діями ми знищуємо себе і дім, в якому живемо. Ці правила потрібно прищеплювати з дитинства.

Масштаби змін природного середовища залежать від двох основних факторів: інтенсивності прояву речового складу забруднювачів та здатності природи до самоочищення. Тверді, рідкі й газоподібні викиди забруднюючих речовин поступають у всі компоненти природи: воду, ґрунт, атмосферне повітря. Найбільше викидів здійснюється в атмосферне повітря, через яке небезпечні речовини поширюються в інші компоненти природи, підвищуючи тим самим уже існуючий у них рівень забруднення. Потрібно привчати учнів до сортування сміття (органічні відходи не класти в один пакет з пластиковими пляшками, склом, поліетиленом, папером). В окремі контейнери викидати використанні батарейки, лампочки, тощо. Не спалювати опале листя та інші відходи життєдіяльності.

Потрібно щоденно привчати дітей до бережливості: вимикати світло, коли на дворі ясний день, щільно закривати крани, щоб чиста вода не лялася без потреби. Важливо, щоб молодші школярі усвідомили, що сортуючи сміття, дотримуючись норм та правил екологічної поведінки, долучаючись до

природоохоронних заходів та акцій вони вносять невеличку лепту в збереження екологічного здоров'я всієї планети. В наступному параграфі мова піде про організацію дослідницької діяльності молодших школярів.

2.3. Організація дослідницької діяльності молодших школярів шляхом спостереження екологічних проблем у природі

Молодші школярі народилися в епоху бурхливого розвитку науки і техніки, зростання населення Землі, забруднення планети та її шарів у наслідок накопичення відходів людської діяльності, виснаження природних надр, глобального потепління, тощо. Ці загальнолюдські екологічні проблеми потребують нової філософії життя, високої екологічної свідомості та культури, формування активної гуманної позиції у ставленні до природи та довкілля.

Молодші школярі схильні до дослідництва. Представники психологічної та педагогічної науки розглядають дослідницьку поведінку як прояв життєвої активності. «Чому?, Як?, Коли?» – такі питання завжди актуальні для дітей цієї вікової категорії. Жага до відкриття, проникнення в найпотаємніші таємниці буття народжуються на шкільній лаві. Перші екологічні знання учні отримують у ході традиційного навчання. У позакласній діяльності вони поглиблюються, оскільки діти самі активно досліджують навколишній світ, набуваючи поряд з новою інформацією неоцінний досвід. Саме дослідження допомагають їм краще пізнати навколишній світ. На нашу думку, третьою педагогічною умовою екологічного виховання молодших школярів має стати організація їх дослідницької діяльності.

Розглянемо особливості організації дослідницької діяльності в початковій школі. Дослідницькою називають один із видів творчої діяльності учнів, вважає Г. Груніна. Ця діяльність характеризується рядом особливостей: пов'язана із розв'язанням учнями творчих завдань; дослідницька діяльність обов'язково повинна проходити під керівництвом спеціаліста; головним завданням є отримання нових знань. Дослідницькі завдання повинні бути посильні для учнів,

саме тому дослідницькою діяльністю можуть займатися всі учні: і ті, які мають високий рівень підготовки, і ті, які мають середній рівень [16]. «Розкажи – і я забуду, покажи – і я запам'ятаю, дай спробувати – і я зрозумію». Цей народний китайський вислів ёмко характеризує значення дослідницької діяльності для молодших школярів.

Основні документи освіти: Закон України «Про освіту», Закон України «Про позашкільну освіту», Державний стандарт початкової загальної освіти націлюють на формування і розвиток дослідницьких та пошукових здібностей учнів з перших років навчання в школі [17].

Дослідницька діяльність у початковій школі здійснюється практично та теоретично. Вона є широкою за змістом і різноманітною за типом пізнання. Залежно від дидактичних цілей, вказує вчитель початкових класів Т. Білошкура [7] дослідницький метод може використовуватись на етапах засвоєння, закріплення і застосування знань. Залежно від змісту навчального матеріалу, дослідницький метод можна застосовувати там, де відомі поняття розглядаються в нових зв'язках, при вивченні загальних екологічних основ, тощо. У своїй статті «Дослідницький інтерес молодших школярів» Т. Білошкура перелічує різноманітні види дослідницьких завдань для молодших школярів: розпитати і розповісти історію своєї сім'ї (будинку, вулиці), підготувати самостійне повідомлення по заданій темі і виступити з ним; провести спостереження за погодою і оформити його в спеціальному щоденнику, зібрати модель будь-якої екомашини, сконструювати прилад для досліду, виготовити заданий предмет в майстерні, самостійно знайти доведення думки, придумати й розповісти власну казку або цікавий випадок, намалювати картинку з розповіді, підготувати питання до автора твору, підготуватися вдома до самостійного пояснення нового матеріалу за допомогою власного малюнка, таблиці або досліду, створити картку з географічними назвами по якійсь темі, скласти власний кросворд, тощо [7, с. 8 - 12].

На основі аналізу науково-методичної літератури можна зробити висновок, що дослідницька діяльність молодших школярів – це спеціально організована,

творчо-пізнавальна діяльність учнів. Вона характеризується цілеспрямованістю, активністю, предметністю, вмотивованістю і свідомістю. Їй властиві активний пошук та відкриття суб'єктивного знання. Дослідницька діяльність може мати різний ступінь самостійності, тому корисна для всіх учнів, незалежно від рівня їх знань. Її результатом є формування пізнавальних мотивів, дослідницьких умінь, отримання нових знань, опанування нових способів діяльності та особистий розвиток учня. Тому, починаючи з першого класу молодші школярі мають бути включені в дослідницьку діяльність, з кожним роком (етапом) її види та завдання стають більш складні та різноманітні.

Наприклад, вже в початковій школі з учнями можна виконати дослідницьке експрес завдання екологічного спрямування: «Властивості води». На основі проведення дослідів (підвищення та зниження температури; додавання фарби і т.п.) молодші школярі на практиці дізнаються про її характерні властивості: це прозора рідина, без запаху та кольору, має смак, може змінювати свій стан (замерзає при охолодженні до температури нижче 0 С та випаровується під час нагрівання).

Основою екологічного виховання молодших школярів – екологічна грамотність, що ґрунтується на усвідомленні молодшими школярами ролі навколишнього, природного середовища для життя та здоров'я людини. Наступним кроком є дослідження проб води з місцевої річки чи іншої водойми. Отже, перед школярами постає проблемне екологічне питання: «Чому ж у водоймах та річках вода нерідко не відповідає своїм властивостям?». У ході самостійної пошукової роботи молодші школярі формулюють необхідні висновки: забруднення та замулення водойм призводить до зникнення живих організмів, які її очищують. Сьогодні рівень забруднення річок та водойм Вінниччини достатньо високий, їх водні басейни не встигають самовідновлюватись. Тому річкам потрібна допомога.

Ще одним дослідним завданням для першокласників може дослідження на кшталт «Чиста вода – здоров'я моєї родини». Молодші школярі з'ясовують

актуальні питання : значення води для життєдіяльності людини, користь загартовування, вплив шкідливих речовин на організм людини.

Особливого значення в організації дослідницької діяльності молодших школярів є принцип зв'язку з життям, з практикою застосування здобутих уявлень, знань, навичок поведінки в життєвих ситуаціях. На основі інтегрованого підходу відбувається включення учнів в практику виконання різноманітних завдань дослідницького характеру, як от:

- дослідження-розпізнавання (Що це? Яке воно? Обстеження за допомогою органів чуття, опис, порівняння з іншими предметами, явищами;
- спільне-відмінне, до якого цілого воно належить);
- дослідження-спостереження (Як воно діє? Що з ним відбувається? Для чого призначене?);
- дослідження-пошук (запитування, передбачення, встановлення часової і логічної послідовності явищ, подій; встановлення причинно-наслідкових зв'язків (Чому? Яким чином? Від чого залежить? З чим пов'язано?), догадка, висновок-узагальнення) [56, с.53]. Важливо формувати дослідницькі уміння молодших школярів через підтримку допитливості та інтересу до спостережень за рослинами, тваринами, природою рідного краю; до різноманітних експериментів (пророщування насіння, вигодовування тварин, догляд за тваринами та рослинами) тощо. Молодші школярі із задоволенням досліджують таємниці природи. Однак сьогодні не в кожній школі є земельні дослідні ділянки. Можна провести дослід «Вирощування мікрозелені на прикладі руколи та крес-салату» в домашніх умовах чи у класній кімнаті. Така тема не випадково вибрана для дослідження. Вчитель роз'яснює школярам, що в період зимово-весняного авітамінозу, коли відсутні органічні свіжі місцеві продукти (фрукти та овочі) можна отримати додаткові для організму вітаміни, мікро та макроелементи, вживаючи мікрозелень, що вирощена на підвіконні. Мікрозелень крес-салату та руколи – органічна продукція, що вирощується без застосування хімічних засобів. Її корисно вирощувати та вживати протягом року.

Рис. 7. Підготовка до проведення досліду «Вирощування мікрозелені на прикладі руколи та крес-салату»

На рисунку 7 представлені матеріали, необхідні для досліду – це пластикові контейнер з дренажем, суміш ґрунтова універсальна, агроволокно, насіння руколи та крес-салату, поліетиленова плівка, відстояна вода, совок, рукавиці.

Цей дослід тривав 10 днів. На десятий день був отриманий урожай мікрозелені висотою 8 см. Порівнюючи рослини, вирощені на різних субстратах (ґрунтосуміш та агроволокно) учні самостійно формулюють висновок дослідження: на обох субстратах їх схожість була масова, рослини розвивалися однаково, мали інтенсивну забарвленість (рис.8).

Рис.8. Результати досліду «Вирощування мікрозелені на прикладі руколи та крес-салату»

Гарним завершенням досліду стала дегустація рясного врожаю.

Розширюючи у такий спосіб (дослідницька діяльність) уявлення молодших школярів про ґрунти, рослини, їх родючість, спостерігаючи за ростом та розвитком рослин ми не тільки поглиблюємо знання молодших школярів про взаємозв'язок живої та неживої природи, а й розвиваємо інтерес та торкаємося глобальних екологічних проблем, формуємо екологічне ставлення до природи, виробляємо навички екологічно доцільної поведінки в довкіллі, спрямовані на охорону та збереження екосистеми Землі.

ВИСНОВКИ

Екологічне виховання громадян України є одним з найголовніших педагогічних завдань. Земля – єдина планета, на якій відоме життя. Її живий світ створений з чистої води, ґрунту, повітря. Тут мешкають різноманітні живі організми та мікроорганізми. Людина – частина цієї природної системи, і водночас, її повсякденний споживач. Вона отримує від живої та неживої природи все необхідне для життя : енергію, продукти харчування, різні матеріали, черпає в ній емоційну та естетичну насолоду. Життєво необхідним для здорового існування людини на Землі є охорона та збереження навколишнього природного середовища.

На основі теоретичного аналізу педагогічної літератури конкретизовано сутність поняття «екологічне виховання» молодших школярів. З'ясовано, що «екологічне виховання» молодших школярів – цілеспрямований педагогічний процес, спрямований формування екологічно освіченої та вихованої особистості, здатної бачити та тонко відчувати природу, гармонійно співіснувати та взаємодіяти з нею. Екологічне виховання тісно пов'язане з такими категоріями як: свідомість, культура, поведінка, відповідальність. Екологічне виховання формує певні навички поведінки молодших школярів у природному середовищі. Їх формування та розвиток відбувається за умов забезпечення єдності впливу на інтелектуальну, емоційну, діяльнісну сфери особистості дитини.

Важливими аспектами екологічного виховання молодших школярів визначено: національний та регіональний підхід до вибору навчального матеріалу екологічного спрямування; гуманістична спрямованість у вирішенні глобальних проблем людства (раціональне використання природних ресурсів, забезпечення населення екологічно чистими продуктами харчування, захисту середовища від забруднення промисловими відходами, тощо); важливість збереження фізичного і духовного здоров'я людини; зв'язок між набутими екологічними знаннями і життям, розкриття їх цінності у житті, виробництві.

У ході дослідження визначено особливості організації позакласної роботи в початковій школі. З'ясовано, що позакласна робота це складова частина освітньої роботи, що дозволяє збільшити час цілеспрямованого педагогічного впливу на учнів. Схарактеризовано принципи організації позакласної роботи, а саме: добровільності, природовідповідності, наочності, суспільної спрямованості. Досліджено індивідуальні (консультації, заняття), групові (факультативи, наукові товариства, гуртки, секції, клуби, студії, патрулі, загони) та масові (освітні – олімпіади, огляди, предметні тижні та виховні – збори, лінійки, акції, екскурсії, виставки, конкурси, ігри-подорожі) форми позакласної роботи і початковій школі.

У ході констатувального експерименту з'ясовано рівні вихованості учнів третіх класів (мінімальний, достатній, високий). Встановлено, що переважна більшість молодших школярів (71,5% та 62,5%) мають достатній рівень

вихованості. Ці учні, а також учні з високим рівнем (9,5% в 3А та 12,5% в 3) мають певний обсяг знань з природознавства, усвідомлюють важливість екологічного виховання, виявляють інтерес до знань про природу рідного краю, екологічних проблем свого села чи міста, хочуть дізнатись більше про збереження навколишнього середовища, його здоров'я, тощо. У той же час отриманні результати свідчать про необхідність підвищення рівня екологічної вихованості третьокласників, оптимізації процесу екологічного виховання молодших школярів за рахунок комплексного впливу на когнітивну, почуттєву та діяльнісну сфери особистості дитини.

Виявлено найбільш актуальні форми позакласної діяльності екологічного спрямування в школі I ступеня. Встановлено, що позакласна діяльність у початковій школі є достатньо різноманітна за своїми формами (гуртки, студії, секції, факультативи, тощо). Однак, жоден вчитель не назвав таких форм як: походи, квести, флеш-моби, природоохоронні акції. Респонденти вказали на необхідність підвищення рівня екологічної вихованості молодших школярів шляхом покращення матеріально-технічної бази, запровадження нових гуртків екологічного спрямування, впровадження нових методів та форм екологічного виховання в позакласній діяльності.

Вивчено активність молодших школярів щодо участі в позакласній діяльності. З'ясовано, що 44% опитаних займаються в спортивних секціях та танцювальних гуртках чи студіях. А 18% учнів не відвідують жоден гурток. Серед факторів, що впливають на активність учнів у гуртковій роботі найбільша роль належить внутрішній мотивації дитини, оскільки респонденти розуміють, що у гуртках отримують нові знання, розвивають вміння та навички, яких в школі здобути неможливо. Є невелика частина учнів 22%, які відвідують гуртки заради розваги чи, щоб урізноманітнити дозвілля, є 36% дітей, яким подобається спілкуватися в гуртку з друзями.

Обґрунтовано педагогічні умови екологічного виховання молодших школярів у позакласній діяльності.

Перша педагогічна умова – розширення екологічних знань молодших школярів засобами народних традицій українців. Народні традиції – це безцінні знання про флору та фауну території, де історично проживав український народ, це історичний досвід виховання, що вчить гармонійним взаєминам людини і природи, високій духовності, допомагає формувати екологічну свідомість та культуру розумного природокористування. Малі жанри усної народної творчості (загадки, приказки, прислів'я, скоромовки, дитячі ігри, тощо) містять важливі екологічні знання. Важливо розтлумачити та донести ці знання молодшим школярам під час прогулянок, екскурсій, занять чи народознавчих свят на природі. Молодшим школярам важливо бачити те, про що розповідає вчитель. Дитячі спостереження повинні осмислюватись, запам'ятовуватися, жити свідомість яскравими картинками, барвами. Потрібно вчити дітей бути мудрими господарями на землі. Земля – наш дім, і лише поганий господар нищить багатства свого дому.

Другою педагогічною умовою визначено стимулювання допитливості та інтересу до пізнання шляхом залучення молодших школярів до природоохоронної діяльності. Природоохоронна (екологічна діяльність) включає види діяльності, пов'язані з природними цінностями, різними способами людської діяльності, які не приносять шкоду природі, сприяють її збереженню. Враховуючи вікові особливості молодших школярів учитель залучає їх різних видів природоохоронної діяльності: догляд та кімнатними рослинами та домашніми тваринами, участь у природоохоронних акціях «Первоцвіт», «Посади своє дерево», «Зроби годівничку», «Чисте повітря», збору насіння та плодів для птахів, підгодовування птахів узимку, виготовлення годівничок та шпаківень, прокладання екологічної стежини, обгородження мурашників, очищення джерел, підготовка цікавих матеріалів про природні об'єкти рідного краю. З початкових класів корисно звертати увагу школярів на важливість збереження чистоти довкілля, долучати школярів до заходів, спрямованих на прибирання та очищення територій для відпочинку біля річок, ставків, лісових галявинах, узбіч лісів та доріг, вчити не залишати сміття та відходи після пікніків, тощо. Потрібно

систематично спрямовувати увагу на важливість збереження чистоти повітря, водойм, ґрунтів, оскільки саме ці чинники впливають на здоров'я та життєдіяльність людини.

Третя педагогічна умова екологічного виховання молодших школярів у позакласній діяльності – організація дослідницької діяльності шляхом спостереження екологічних проблем у природі. Молодші школярі схильні до дослідництва. Дослідницька поведінка – прояв життєвої активності. «Чому?, Як?, Коли?» – такі питання завжди актуальні для дітей цієї вікової категорії. Жага до відкриття, проникнення в найпотаємніші таємниці буття народжуються на шкільній лаві. Дослідницька діяльність у початковій школі здійснюється практично та теоретично. Вона є широкою за змістом і різноманітною за типом пізнання. Залежно від дидактичних цілей дослідницький метод може використовуватись на етапах засвоєння, закріплення і застосування знань. Дослідницька діяльність може мати різний ступінь самостійності, тому корисна для всіх учнів, незалежно від рівня їх знань. Цікавими для молодших школярів є різноманітні дослідницькі експрес завдання екологічного спрямування на розпізнання, співставлення, спостереження чи пошук (наприклад: «Властивості води», «Чиста вода – здоров'я моєї родини», «Вирощування мікрозелені на прикладі уколи та крес-салату»). Розширюючи уявлення молодших школярів про ґрунти, рослини, їх родючість, спостерігаючи за ростом та розвитком рослин ми не тільки поглиблюємо знання молодших школярів про взаємозв'язок живої та неживої природи, а й розвиваємо інтерес та торкаємось глобальних екологічних проблем, формуємо екологічне ставлення до природи, виробляємо навички екологічно доцільної поведінки в довіллі, спрямовані на охорону та збереження екосистеми Землі.

Проведене нами дослідження не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми. Подальшого вивчення та обґрунтування потребує розробка методичних засад екологічного виховання молодших школярів засобами різних видів мистецтв, пошук шляхів впровадження у навчальний план різноманітних освітніх програм екологічного спрямування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андруховець П.М. Ігрова педагогіка. *Завуч*. 2004. № 1 (187). с. 6-16.
2. Артемова Л.В. «Театр і гра». Вдома, у дитячому садку, в школі. Київ: Томіріс, 2002. 291с.
3. Базильчук Л.В. Організація позакласної роботи в загальноосвітній школі як педагогічна проблема. *Методи і засоби забезпечення інноваційності едукативного процесу в закладах освіти*. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції м. Черкаси, 24-25 квітня 2008 року. Черкаси: Вид. від. ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. 104 с. С.4-5.
4. Барановська І.Г. Театр ляльок і початковій школі: навчально-методичний посібник. Вінниця, 2015. с.170
5. Барановська І.Г. Творчий розвиток молодших школярів засобами театралізації народних обрядів. *Вісник Запорізького національного університету*.

Збірник наукових статей. Педагогічні науки. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2010. №1 (12). С. 140 –143.

6. Байбара Н.П. Методика викладання природознавства у початкових класах. К.: Освіта, 2001.–424 с.

7. Білошкура Т.А. Дослідницький інтерес молодших школярів. *Особливості організації дослідницької діяльності учнів у сучасному закладі освіти*: Матеріали обласної науково-практичної з Інтернет-конференції / КНЗ «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради». Черкаси, 2018. С. 8 – 12

8. Богуш А.М. Педагогічні виміри Василя Сухомлинського в сучасному освітньому просторі: монографія. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2008. 272 с.

9. Василенко Г. Екологічна освіта та виховання. *Початкова школа*. 2007. № 6. С. 6–8

10. Ващенко Г. Вибрані педагогічні твори. Дрогобич: Відродження, 1997. 214 с.

11. Верховинець В. Весняночка. Ігри з піснями для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку. Київ: Музична Україна, 1989. 343 с.

12. Ворожейкіна О.М. Театральна вітальня (середня школа). Харків : Вид. група «Основа», 2010. 207, [1] с.

13. Всеукраїнська екологічна спілка [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ecoleague.net/diialnist/aktsii>

14. Гончаренко С.У. Педагогічний словник (1997) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://lib.iitta.gov.ua/106820/1/%D0>

15. Горопаха Н.М. Ознайомлення дітей з природою. Хрестоматія. Друга частина. Ростов, 2007. 464 с.

16. Груніна Г.М. Організація творчої та пошукової діяльності учнів. *Завучу. Усе для роботи*. 2013. № 13 -14. с. 18 –23.

17. Державний стандарт початкової загальної освіти [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/692/state_standards/.

18. Друзь З.В. Досвід екологічного виховання. Хрестоматія з методики

- виховання особистості: настільна робоча книга : в 3т. Київ, 2010. Т. 2. С. 229-292.
19. Жаркова Л., Мечник Л. Керівництво процесом формування у молодших школярів природничих умінь дієво практичного характеру. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка*, 2004. №2. С. 45-50
20. Дубровина Л.М. Как прекрасен этот мир: интегрированный урок окружающего мира и музыки. II класс. *Начальная школа*. 2009. № 9. С. 20-23.
21. Жук Н.В. Про сутність понять «природоохоронна діяльність» і «екологічне виховання» та їх засвоєння учнями молодших класів. *Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного інституту ім. П.Д. Осипенко. Педагогічні науки*. 1999. № 2 [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.bdpu.org/scientific_published/pedagogics_2_1999/6.doc
22. Зязюн І.А. Учитель у контексті державної національної програми освіти. *Психолого-педагогічні новини*. Інформаційний бюлетень АПН України. 1994 №1. С. 4-5.
23. Екологічна діяльність [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B8%D0%B4%D0%B8_
24. Карпенкова Н.І. Еколого-естетичне виховання ліцеїстів у процесі ознайомлення з історико-природними заповідниками Криму: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.07. Луганськ, 2008. с. 20
25. Колесник Ю.Л. Специфічні особливості морально-екологічного виховання в технічному університеті. *Духовність особистості*. 2013. Вип. 4. С. 80-87.
26. Комісаренко Н.О. Творчість учнів як засіб їх самореалізації для розвитку інтересів, нахилів і здібностей у позакласній діяльності. *Збірник наукових праць уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. Київ: Науковий світ, 2000. С.123 – 129.
27. Коменский Я.А. Избранные педагогические сочинения : В 2-х т. Москва: Педагогика, 1982. Т. 1. 268 с.
28. Концепція неперервної екологічної освіти в Україні // Інформаційний

збірник МО України. 1995. № 4. С. 3-25.

29. Котяй Олена. Екологічне виховання молодших школярів засобами природознавства у 3 класі [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/756>

30. Ліпницька М. Шкільний ляльковий театр. Тернопіль - Харків: Видавництво «Ранок», 2009. 112 с.

31. Лукасевич Г.М. Пальчиковий ляльковий театр. Початкова освіта. № 38-39 (710–711), жовтень 2013. С. 56 – 58

32. Магрламова К.Г. Виховання в учнів ціннісного ставлення до природи як складової природоохоронної роботи в основній школі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.07; Умань. держ. пед. ун-т ім. П. Тичини. Умань, 2011. 20 с.

33. Мальчинкова І.М. Особливості екологічного виховання дітей молодшого шкільного віку. *Таврійський вісник освіти* №3 (43) 2013 с.133-140

34. Мусієнко М.М. Екологія: Тлумачний словник. Київ:Либідь, 2004. 376 с.

35. 11 ключових компетентностей НУШ для початкової школи – чек-лист для вчителя. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.pedrada.com.ua/article/2108-11-kompetentnostey-uchnya-pochatkovo-shkoli-chek-lst-dlya-vchitelya> Дата звернення 29.08.20]

36. Панамарчук В.І. Хрестоматія з природознавства. Посібник для вчителів. Київ, 1978. 421 с.

37. Пономаренко Л.В. Екологічне виховання молодших школярів у процесі навчання. Харків : Вид. група Основа, 2009. 144 с, [1]

38. Поняття позакласної та позашкільної виховної роботи. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://studfile.net/preview/5196793/page:37/>

39. Пустовіт Г.П. Теоретико-методологічні основи екологічної освіти і виховання учнів 1-9 класів у позашкільних навчальних закладах: Монографія. Київ – Луганськ: Альма-матер, 2004. 540 с.

40. Пустовит Н.А. Экологическое воспитание школьников в процессе обучения сельскохозяйственному труду : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ,

1988. – 197 с.

41. Пустовіт Г.П. *Організаційно-педагогічна структура гурткової роботи з екології в позашкільних закладах. Рідна школа. 2002. № 8 – 9. С. 9 – 14.*

42. Пустовіт Г. Філософсько-культурологічний аспект у екологічній освіті. 2002. № 3. С. 2-7.

43. [Присяжнюк Л.А.](#) *Підготовка майбутніх учителів початкових класів до організації колективних форм роботи учнів сільських малочисельних шкіл : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.04. Вінниця, 2009. 20 с.*

44. Ратушняк О.М. Формування екологічної компетентності учнів початкової школи. *Збірник наукових праць. Випуск 16 (1–2014)*

45. Рубін О.А. Юрченко З.В. Позаурочна робота з суспільних предметів. *Викладання історії в школі. 1991. № 5, с. 27 – 30*

46. Русова С. Краєзнавство в народній школі. Шлях виховання й навчання. 1933 (VII-й річник). С. 26 – 83.

47. Русанова С.Г. Модель навчально-виховного процесу закладу екологічного спрямування: методична розробка, 2012. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.tpal.com.ua/spase/osnnapr/metrob/doc/mets> Дата звернення 01.10.2019

48. Салтовський О.І. Основи соціальної екології. Київ: МАУП, 1997. 168 с. с.118-120

49. [Смоляннюк Н.М.](#) *Організація природничої освіти молодших школярів у загальноосвітніх навчальних закладах України (друга половина ХХ століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.01. Харків, 2010. 20 с.*

50. Стасюк Л.П. *Українські народні традиції як етнічне джерело екологічного виховання учнів кінця ХІХ – початку ХХ століття. Проблеми педагогічних технологій. 2003. № 3 – 4. С. 34 – 38.*

51. Сухомлинський В.О. Сто порад учителям. Вибрані твори в п'яти томах . Київ: Радянська школа, 1976. Т. 2. 668 с.

52. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. Киев: Радянська школа, 1985. 557 с.
53. Тарасенко Г.С. Естетична цінність природи в системі стратегічних орієнтирів екологічного виховання. *Педагогіка і психологія*. 1997. № 1. С. 170-177.
54. Тарасенко Т.С. Дивосвіт : технологія естетико-екологічного виховання : посібник. Київ : Рута, 2000. 208 с.
55. Тарасенко Г.С. *Взаємозв'язок естетичної та екологічної підготовки вчителя в системі професійної освіти : монографія*. Черкаси : «Вертикаль», видавець ПП Кандич С.Г., 2006. 308 с.
56. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом О.Я. Савченко (Цикл II) [Електронний ресурс]. Режим доступу: URL: <https://nus.org.ua/news/opublikuvaly-typovi-osvitni-programy-dlya-1-2-klasiv-nush-dokumenty/> Дата звернення 07.03.2020
57. Ткачук І.В. *Природоохоронна робота у школі. Початкова школа*. 1971. № 9. С. 17 – 20.
58. Українське народознавство [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://pidruchniki.com/kulturologiya/dityachiy_folklor_skladova_chastina_etnopedagogiki
59. Українські традиції [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://traditions.in.ua/usna-narodna-tvorchist/baiky>
60. Український фольклор: Хрестоматія/ Упоряд.: О.Ю.Бріцина, Г.В.Довженко, Н.С.Шумада. Київ: Освіта, 1997. 378 с.
61. Ушинський К.Д. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології. Вибр. пед. твори: в 2-х т. Київ: Радянська школа, 1983. Т. I. С.192–471
62. Федотова Н. Цікаві задачі з природничим змістом. Початкова школа. 2000. №6. С.8-10.
63. Філософський енциклопедичний словник: енциклопедія / НАН України, Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди; голов. ред. В.І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
64. Хафизова Л.М. Як знайомити дітей із правилами поведінки в природі.

Початкова школа. 1988. № 8. С. 40 – 46.

65. Хилько М.І. Екологічна безпека України: у запитаннях та відповідях. Київ: Знання України, 2006. 144 с.

66. Шевчук К.Д. Особливості формування ціннісного ставлення до рідного краю у дітей молодшого шкільного віку. *Теоретико-методологічні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. Праць. Кам'янець-Подільський, 2007. Вип. 10. Т. 1. С. 313 – 320.*

67. Які первоцвіти і чому не можна зривати, продавати і навіть купувати в Україні [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ua.112.ua/suspilstvo/na-lavupidsudnykh-shtral>

68. Яришева Н.Ф. *Методика ознайомлення дітей з природою : навч. посібн.* / Н.Ф. Яришева. Київ.: Вища школа, 1993. 255 с.

69. Яременко Н. *Дозвіллезнавство: Навчальний посібник*. Фастів : Поліфаст, 2007. 460 с.